

ΜΕΛΕΤΕΣ ΓΙΑ ΤΙΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΑΝΙΣΟΤΗΤΕΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ: ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ, ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ, ΤΑΣΕΙΣ ΚΑΙ ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ

Θεόδωρος Μητράκος*, Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Πάνος Τσακλόγλου, Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών και Ινστιτούτο Μελετών
Οικονομικής Πολιτικής

1. Εισαγωγή

Η συστηματική εμπειρική διερεύνηση του φαινομένου των οικονομικών ανισοτήτων στην Ελλάδα είναι σχετικά πρόσφατη. Ο κυριότερος περιοριστικός παράγοντας για τη μελέτη του φαινομένου ήταν η έλλειψη αξιόπιστων στατιστικών στοιχείων αλλά και, σε μικρότερο βαθμό, το γεγονός ότι το φαινόμενο είναι πολυδιάστατο και η διερεύνησή του έχει να αντιμετωπίσει σοβαρά εννοιολογικά και αναλυτικά προβλήματα. Αν και η συστηματική ενασχόληση με τη μελέτη των οικονομικών ανισοτήτων στην Ελλάδα άρχισε σχετικά πρόσφατα, υπάρχει ήδη ένας αξιόλογος αριθμός σχετικών μελετών. Οι περισσότερες από τις πρώτες, χρονολογικά, μελέτες ήταν περιγραφικές μάλλον παρά αναλυτικές και επεδίωκαν κυρίως την αποτύπωση της υφιστάμενης κατάστασης. Αντίθετα, πολλές πρόσφατες μελέτες είναι περισσότερο αναλυτικές, εξετάζουν τους παράγοντες που προσδιορίζουν και προσδιορίζονται από το επίπεδο και τη δομή της ανισότητας, αναλύουν τη διαχρονική της εξέλιξη και επιχειρούν συστηματικές διεθνείς συγκρίσεις.

Σκοπός της εργασίας αυτής είναι να παρουσιάσει μια κριτική επισκόπηση των μελετών για τις οικονομικές ανισότητες στην Ελλάδα. Το επόμενο τμήμα της εργασίας πραγματεύεται μεθοδολογικά προβλήματα σχετικά με την έννοια και τη μέτρηση των οικονομικών ανισοτήτων. Στο τρίτο τμήμα επιχειρείται κριτική παρουσίαση των μεθοδολογικών προσεγγίσεων και των κυριότερων συμπερασμάτων των υπάρχουσών μελετών. Με βάση τα ευρήματα των μελετών αυτών, στο τελευταίο τμήμα διατυπώνονται κάποια συμπεράσματα και επιχειρείται η διατύπωση προβλέψεων σχετικά με την πιθανή εξέλιξη της ανισότητας στην Ελλάδα στο άμεσο μέλλον, λαμβάνοντας υπόψη, πρώτον, τις πρόσφατες οικονομικές εξελίξεις και, δεύτερον, την εμπειρία σειράς άλλων χωρών κατά την τελευταία δεκαετία.

* Η έρευνα του κ. Μητράκου υποστηρίχθηκε από το Πρόγραμμα ΥΠΕΡ της Γενικής Γραμματείας Έρευνας και Τεχνολογίας (έργο Ε341) και αποτελεί μέρος της διδακτορικής του διατριβής στο Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών, ενώ η έρευνα του κ. Τσακλόγλου υποστηρίχθηκε από το Πρόγραμμα ACE της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ACE grant No 94-0617-R).

2. Μεθοδολογικά προβλήματα

Κάθε προσπάθεια εμπειρικής διερεύνησης του φαινομένου της ανισότητας έχει να αντιμετωπίσει ορισμένα σοβαρά μεθοδολογικά προβλήματα. Ορισμένα από αυτά περιγράφονται στη συνέχεια, ενώ γίνεται προσπάθεια να παρουσιαστούν προσεγγίσεις επίλυσής τους στη διεθνή βιβλιογραφία.

Το πρώτο μεθοδολογικό ερώτημα που αντιμετωπίζουν οι σχετικές μελέτες είναι "ανισότητα στην κατανομή ποιας μεταβλητής;". Όπως επισημαίνει ο Sen (1992), ανάλογα με το ακριβές ερώτημα που τίθεται κάθε φορά, διαφορετικές μεταβλητές μπορούν να δώσουν τις άριστες απαντήσεις. Οι περισσότερες οικονομικές μελέτες αναφέρονται γενικά στην "κατανομή της ευημερίας μεταξύ των μελών του κοινωνικού συνόλου". Ωστόσο, λόγω του ότι η "ευημερία" δεν είναι άμεσα παρατηρήσιμη, το πρόβλημα ανάγεται στην επιλογή της μεταβλητής που θα προσεγγίζει περισσότερο αξιόπιστα το επίπεδο ευημερίας των μελών ενός πληθυσμού. Γενικά, θα μπορούσε να συμφωνήσει κανείς ότι το επίπεδο ευημερίας ενός ατόμου προσδιορίζεται βραχυχρόνια από την κατανάλωση και τη σχολή του, και μακροχρόνια από το επίπεδο του "μόνιμου εισοδήματός" του ή του "εισοδήματος κύκλου ζωής" του (Modigliani και Brumberg 1954, Friedman 1957). Λαμβάνοντας υπόψη τις δυσκολίες αποτίμησης της σχολής σε χρηματικούς όρους και την έλλειψη στατιστικών δεδομένων που να επιτρέπουν την ασφαλή μέτρηση του "μόνιμου εισοδήματος", οι περισσότερες εμπειρικές μελέτες χρησιμοποιούν την τρέχουσα καταναλωτική δαπάνη¹ ή το τρέχον εισόδημα ως δείκτες ευημερίας. Η καθεμιά από τις δύο αυτές μεταβλητές έχει τα δικά της πλεονεκτήματα. Το τρέχον εισόδημα εκφράζει άμεσα την αγοραστική δύναμη των ατόμων και συνεπώς την ικανότητά τους να επιτύχουν ένα συγκεκριμένο επίπεδο ευημερίας, ενώ, αντίθετα, η τρέχουσα κατανάλωση προσεγγίζει καλύτερα το "μόνιμο" ή μακροχρόνιο εισόδημά τους λόγω της ύπαρξης μηχανισμού εξομάλυνσης της κατανάλωσης διαχρονικά (τα μέλη του πληθυσμού τείνουν να αποταμιεύουν και να εκταμιεύουν τα εισοδήματά τους, σε διάφορες περιόδους της ζωής τους, με σκοπό να εξομαλύνουν την κατανάλωσή τους και να μεγιστοποιήσουν την ευημερία τους). Για το λόγο αυτό, η τρέχουσα κατανάλωση παρουσιάζει μικρότερη διακύμανση από το τρέχον εισόδημα και θεωρείται, συνήθως, ως καλύτερη προσέγγιση του "μόνιμου εισοδήματος". Βεβαίως, η θεωρία του "μόνιμου εισοδήματος" αλλά και άλλες σχετικές θεωρητικές συμβολές προϋποθέτουν την ύπαρξη κατάλληλου χρηματοπιστωτικού μηχανισμού που να επιτρέπει στα μέλη του πληθυσμού να δανείζονται έναντι μελλοντικών τους εισοδημάτων ή/και να αποταμιεύουν τμήμα του τρέχοντος εισοδήματός τους με σκοπό να προστατευτούν από πιθανές διακυμάνσεις του. Ωστόσο, στη πράξη, αυτός ο μηχανισμός εξομάλυνσης της κατανάλωσης λειτουργεί με ατέλειες τουλάχιστον για τους πιο φτωχούς, για τους οποίους οι περιορισμοί ρευστότητας φαίνεται να είναι συνηθισμένο φαινόμενο. Σ' αυτή την περίπτωση η τρέχουσα κατανάλωση των αντίστοιχων στρωμάτων του

1. Στις περισσότερες χώρες τα διαθέσιμα στοιχεία αναφέρονται στις καταναλωτικές δαπάνες και όχι στην κατανάλωση. Αν και οι δύο αυτές έννοιες είναι στενά συνδεδεμένες μεταξύ τους, ωστόσο δεν ταυτίζονται. Πάντως, στη συνέχεια οι δύο αυτοί όροι χρησιμοποιούνται εναλλακτικά.

πληθυσμού προσδιορίζεται από το τρέχον και όχι το "μόνιμο" εισόδημά τους. Όμως, ακόμα και σ' αυτή την περίπτωση η τρέχουσα κατανάλωση αποτελεί εξίσου καλή (ή κακή) προσέγγιση του "μόνιμου εισοδήματος" των μελών του πληθυσμού όσο και το τρέχον εισόδημα (Sen 1976, 1992, Deaton 1980, Zeldes 1989, Atkinson 1991, Chaudhuri και Ravallion 1992, Hagenaars κ.α. 1994). Όπως προκύπτει από πολλές εμπειρικές μελέτες, η επιλογή του ενός δείκτη ευημερίας και ο αποκλεισμός του άλλου, μπορεί να οδηγήσει σε διαφορετικά αποτελέσματα αναφορικά με το επίπεδο, τα χαρακτηριστικά και τη διαχρονική μεταβολή της ανισότητας. Πάντως, στη σχετική βιβλιογραφία παρατηρείται μια συμφωνία ότι κατά τη διεξαγωγή συγκρίσεων των επιπέδων ευημερίας των μελών ενός πληθυσμού πρέπει να χρησιμοποιούνται όσο το δυνατόν "ευρύτεροι" ορισμοί εισοδήματος ή κατανάλωσης. Δηλαδή, οι ορισμοί αυτοί πρέπει να συμπεριλαμβάνουν τόσο τα πραγματικά όσο και τα τεκμαρτά εισοδήματα/καταναλωτικές δαπάνες των μελών του πληθυσμού (π.χ. κατανάλωση ιδίας παραγωγής, τεκμαρτά ενοίκια για ιδιοκατοικούντα νοικοκυριά και, αν υπάρχουν διαθέσιμα στοιχεία, την αξία των παρεχομένων από το κράτος αγαθών και υπηρεσιών).

Το επόμενο ερώτημα αφορά την επιλογή της κατάλληλης μονάδας αναφοράς. Πρέπει η ανάλυση της ανισότητας να γίνεται σε επίπεδο ατόμου, νοικοκυριού ή οικογένειας; Λόγω του ότι το μεν εισόδημα των μελών του νοικοκυριού αναδιανέμεται μεταξύ των μελών του, η δε κατανάλωση πολλών αγαθών και υπηρεσιών είναι κατ'εξοχήν συλλογική διαδικασία, φαίνεται κατ' αρχάς λογικό να επιλεγεί το νοικοκυριό ως μονάδα ανάλυσης της ανισότητας. Όμως, αυτή η προσέγγιση ουσιαστικά δίνει ίδια βαρύτητα σε ολιγομελή και πολυμελή νοικοκυριά, γεγονός ανεπιθύμητο στην περίπτωση των συγκρίσεων επιπέδων ευημερίας. Γι' αυτό πολλοί ερευνητές επιλέγουν το άτομο ως μονάδα αναφοράς για τη μέτρηση της ανισότητας σε ένα δεδομένο πληθυσμό. Πάντως, είτε ως μονάδα ανάλυσης χρησιμοποιηθεί το άτομο είτε το νοικοκυριό, πρέπει να ληφθούν υπόψη τόσο η ύπαρξη οικονομιών κλίμακας στην κατανάλωση όσο και η ύπαρξη διαφορετικών αναγκών μεταξύ ενηλίκων και ανηλίκων, και οι κατανομές που θα χρησιμοποιηθούν να έχουν εξομαλυνθεί χρησιμοποιώντας τις λεγόμενες "οικογενειακές κλίμακες ισοδυναμίας" (family equivalence scales). Το θέμα της επιλογής των κατάλληλων κλιμάκων ισοδυναμίας είναι ιδιαίτερα αμφιλεγόμενο και οι κλίμακες ισοδυναμίας που χρησιμοποιούνται στις σχετικές εμπειρικές μελέτες διαφέρουν σημαντικά τόσο ως προς το επίπεδο των οικονομιών κλίμακας που υποθέτουν όσο και ως προς τις σχετικές ανάγκες ανηλίκων και ενηλίκων².

Ένα άλλο σημαντικό ερώτημα αφορά την επιλογή ενός συγκεκριμένου δείκτη για τη σύγκριση των επιπέδων ανισότητας διαφορετικών κατανομών. Η συνθήκη προσέγγιση σ' αυτή την περίπτωση είναι αξιωματική. Δηλαδή, οι ερευνητές θεωρούν αποδεκτό ένα δείκτη ανισότητας αν αυτός ικανοποιεί ορισμένα αξιώματα. Πολλά τέτοια αξιώματα έχουν προταθεί στη σχετική βιβλιογραφία, όμως τέσσερα από αυτά θεωρούνται ως "εκ των ων ουκ άνευ" για να θεωρηθεί ένας δείκτης αποδεκτός:

2. Βλ. Deaton και Muellbauer (1980), Buhmann κ.α. (1988), Blundell και Lewbel (1991) και Coutler κ.α. (1993), Hagenaars κ.α. (1994). Για οικονομετρικές εκτιμήσεις κλιμάκων ισοδυναμίας για το σχετικό κόστος ενηλίκων και ανηλίκων στην Ελλάδα βλ. Tsakloglou (1990, 1991) και Livada κ.α. (1994).

συμμετρίας (ο δείκτης να μένει ανεπηρέαστος από αντιμεταθέσεις εισοδημάτων μεταξύ των μελών του πληθυσμού), ανεξαρτησίας του μέσου (ο δείκτης να μένει ανεπηρέαστος από τη μονάδα μέτρησης του εισοδήματος), πληθυσμιακής ανεξαρτησίας (ο δείκτης να μένει ανεπηρέαστος όταν δύο ή περισσότεροι ολόιδιοι πληθυσμοί ενωθούν) και αρχή των μεταβιβάσεων (κάθε προσθετική μεταβίβαση εισοδήματος μεταξύ δύο μελών του πληθυσμού που δε μεταβάλλει τη σχετική τους θέση πρέπει να οδηγεί σε μείωση της τιμής του δείκτη). Μεταξύ δύο κατανομών των οποίων οι καμπύλες Lorenz δεν τέμνονται, όλοι οι δείκτες που ικανοποιούν αυτά τα αξιώματα ιεραρχούν ως λιγότερο άνιση την κατανομή που βρίσκεται εγγύτερα στην καμπύλη Lorenz που αντιστοιχεί στην πλήρη ισότητα. Αν οι καμπύλες Lorenz των υπό εξέταση κατανομών τέμνονται ή αν θέλουμε να μετρήσουμε επακριβώς τη διαφορά στα επίπεδα ανισότητας των δύο κατανομών, πρέπει να χρησιμοποιήσουμε ένα συγκεκριμένο δείκτη ανισότητας. Κάθε δείκτης ανισότητας αντιστοιχεί σε μια διαφορετική Συνάρτηση Κοινωνικής Ευημερίας και, επομένως, είναι περισσότερο ή λιγότερο ευαίσθητος σε διαφορετικούς τύπους μεταβιβάσεων. Εφόσον δεν μπορεί να υπάρξει μια ομόφωνα αποδεκτή άριστη Συνάρτηση Κοινωνικής Ευημερίας, δεν μπορεί να υπάρξει και ένας ομόφωνα αποδεκτός άριστος δείκτης ανισότητας. Πολλοί τέτοιοι δείκτες έχουν χρησιμοποιηθεί σε εμπειρικές μελέτες. Ορισμένοι από αυτούς είναι "θετικοί" (π.χ. δείκτης Gini, συντελεστής μεταβλητικότητας, διακύμανση των λογαρίθμων, κ.α.), ενώ άλλοι είναι "κανονιστικοί" (π.χ. δείκτης Atkinson, κ.α.). Μια ομάδα "θετικών" δεικτών ανισότητας επιτρέπει τη διάσπαση της συνολικής ανισότητας σε ανισότητα "μεταξύ πληθυσμιακών ομάδων" και ανισότητα "εντός πληθυσμιακών ομάδων" (inequality decomposition by population sub-group), ενώ κάποιοι άλλοι δείκτες επιτρέπουν την εκτίμηση της συνεισφοράς συγκεκριμένων πηγών εισοδήματος ή καταναλωτικών δαπανών στη διαμόρφωση της συνολικής ανισότητας (inequality decomposition by factor component). Η χρήση αυτών των δεικτών επιτρέπει τη λεπτομερή εξέταση της δομής της ανισότητας σ' ένα συγκεκριμένο πληθυσμό. Πάντως πρέπει να επισημανθεί ότι, ακριβώς λόγω του ότι διαφορετικοί δείκτες ανισότητας αντιστοιχούν σε διαφορετικές Συναρτήσεις Κοινωνικής Ευημερίας, σε αρκετές περιπτώσεις τα αποτελέσματα εμπειρικών μελετών είναι δυνατόν να παρουσιάζουν αξιοσημείωτη ευαισθησία ως προς τους χρησιμοποιούμενους δείκτες³.

3. Επισκόπηση μελετών για τις οικονομικές ανισότητες στην Ελλάδα

Ανάλογα με τα στατιστικά στοιχεία που χρησιμοποιούν, οι υπάρχουσες εμπειρικές μελέτες για τις οικονομικές ανισότητες στην Ελλάδα μπορούν να ομαδοποιηθούν σε τρεις μεγάλες κατηγορίες: μελέτες που χρησιμοποιούν δημοσιευμένα ομαδοποιημένα στοιχεία φορολογίας ατομικού εισοδήματος, μελέτες που χρησιμοποιούν στοιχεία

3. Η βιβλιογραφία σχετικά με τη μέτρηση της ανισότητας είναι εξαιρετικά εκτεταμένη. Για ιδιαίτερα ενδιαφέρουσες επισκοπήσεις βλ. Sen (1973, 1992), Kakwani (1980), Kanbur (1984), Foster (1985), Lambert (1993) και Cowell (1995).

των Ερευνών Οικογενειακών Προϋπολογισμών, και μελέτες που χρησιμοποιούν άλλα στοιχεία.

3.1. Μελέτες που χρησιμοποιούν στοιχεία φορολογίας εισοδήματος

Στατιστικά στοιχεία φορολογίας εισοδήματος χρησιμοποιούνται σε πολλές χώρες για τη μέτρηση της ανισότητας. Τα αντίστοιχα στοιχεία για Ελλάδα αναφέρονται στο δηλούμενο ετήσιο (ακαθάριστο) οικογενειακό εισόδημα που καταγράφεται στις φορολογικές δηλώσεις εισοδήματος, συγκεντρώνονται από τις φορολογικές αρχές και δημοσιεύονται από την ΕΣΥΕ σε ομαδοποιημένη μορφή. Αυτά τα στοιχεία έχουν χρησιμοποιηθεί από αρκετούς ερευνητές. Όμως, για μια σειρά λόγων, τα αποτελέσματα των μελετών που χρησιμοποιούν αυτά τα στοιχεία θα πρέπει να γίνουν δεκτά με πολλές επιφυλάξεις. Κατ' αρχάς η κάλυψη του πληθυσμού είναι ελλιπής, εφόσον μέχρι πρόσφατα, μεγάλα τμήματα του πληθυσμού ουσιαστικά εξαιρούνταν από την υποχρέωση υποβολής φορολογικής δήλωσης (νοικοκυριά με πολύ χαμηλό εισόδημα, αγροτικά νοικοκυριά, κ.ο.κ.). Αν και το ποσοστό των οικογενειών που υποβάλλουν φορολογική δήλωση έχει αυξηθεί από 13% το 1960, σε 28% το 1970, 52% το 1980 και περίπου 85% σήμερα, τα στοιχεία αυτά δεν καλύπτουν το χαμηλότερο τμήμα της κατανομής εισοδήματος. Επίσης, η αξιοπιστία αυτών των στοιχείων αμφισβητείται έντονα λόγω του μεγέθους της φοροδιαφυγής στη χώρα μας. Τέλος, οι δημοσιευόμενες από την ΕΣΥΕ κατανομές είναι μάλλον ακατάλληλες για συγκρίσεις επιπέδων ευημερίας αφ' ενός μεν διότι αναφέρονται στην κατανομή του συνολικού οικογενειακού εισοδήματος ανά οικογένεια και, επομένως, αγνοούνται διαφορές στα μεγέθη των οικογενειών, αφ' ετέρου δε διότι ο ορισμός του εισοδήματος που χρησιμοποιείται από τις φορολογικές αρχές δεν περιλαμβάνει μη χρηματικά (τεκμαρτά) εισοδήματα, μέρος των κερδών κεφαλαίου, ορισμένες μεταβιβαστικές πληρωμές, κ.ά.

Από τις πρώτες μελέτες της κατηγορίας αυτής είναι η περιγραφική μελέτη του Γερωνυμάκη (1970), η οποία χρησιμοποιεί τα στοιχεία των φορολογικών δηλώσεων της περιόδου 1948-1967 και, χωρίς να υπολογίζει δείκτες ανισότητας, υποστηρίζει ότι ένα μεγάλο μέρος της υπάρχουσας συνολικής ανισότητας ήταν αποτέλεσμα περιφερειακών ανισοτήτων. Η πρώτη συστηματική μελέτη που χρησιμοποιεί τα στοιχεία φορολογικών δηλώσεων είναι αυτή των Lianos και Prodromidis (1974), η οποία εξετάζει την οικονομική ανισότητα κατά την περίοδο 1959-1971. Οι συντελεστές Gini που εκτιμούν οι συγγραφείς για την κατανομή του προσωπικού εισοδήματος προ φόρων είναι 0,411, 0,441 και 0,453 για τα έτη 1960, 1965 και 1970 αντίστοιχα. Η αύξηση αυτή της ανισότητας αποδίδεται, από τους συγγραφείς, στη μείωση της φοροδιαφυγής η οποία ήταν πιο διαδεδομένη στα υψηλά εισοδηματικά κλιμάκια, στη μετακίνηση του πληθυσμού από τις αγροτικές στις αστικές περιοχές και σε μεταβολές στην αγορά εργασίας που αύξησαν τους μισθούς και την απασχόληση με διαφορετικούς ρυθμούς για διάφορες επαγγελματικές ομάδες. Με βάση τις διεθνείς συγκρίσεις των συγγραφέων συμπεραίνεται ότι η Ελλάδα ήταν χώρα με μέσο επίπεδο ανισότητας, και ότι ενώ το σχετικό μερίδιο του εισοδήματος των πλουσίων ήταν υψηλότερο στην Ελλάδα από

ό,τι στις περισσότερες άλλες χώρες με τις οποίες επιχειρούν συγκρίσεις, το μερίδιο των μεσαίων εισοδηματικών ομάδων ήταν σχετικά χαμηλότερο. Όπως επισημαίνουν και οι ίδιοι οι συγγραφείς, σημαντική αδυναμία της μελέτης αυτής είναι ότι το "οικογενειακό εισόδημα που καταγράφεται στις φορολογικές δηλώσεις είναι πολύ μικρό τμήμα του συνολικού προσωπικού εισοδήματος" (Lianos και Prodromidis (1974, σελ. 22)). Ουσιαστικά αναλύεται μόνο το 16,8% του συνολικού προσωπικού εισοδήματος, γι' αυτόν το λόγο ο Sawyer (1976) στη μελέτη του για την ανισότητα στις χώρες του ΟΟΣΑ δεν θεωρεί τα αποτελέσματα της μελέτης αυτής αξιόπιστα για διεθνείς συγκρίσεις.

Αντίθετα από τα αποτελέσματα των Lianos και Prodromidis (1974), τα αποτελέσματα της σύντομης μελέτης του Τσώρη (1975), που χρησιμοποιεί επίσης τα δημοσιευμένα ομαδοποιημένα στοιχεία φορολογικών δηλώσεων, δείχνουν ότι κατά τη διάρκεια της ίδιας περίπου χρονικής περιόδου (1957-1970), η ανισότητα μειώθηκε σημαντικά. Αυτό είναι πιθανόν να οφείλεται είτε στην ελαφρά διαφορετική περίοδο αναφοράς είτε στο γεγονός ότι ο δείκτης Theil που χρησιμοποιεί ο Τσώρης είναι ιδιαίτερα ευαίσθητος σε μεταβολές στο άνω άκρο της κατανομής, αντίθετα με τον δείκτη Gini που χρησιμοποιούν οι Λιανός και Προδρομίδης, ο οποίος είναι σχετικά περισσότερο ευαίσθητος σε μεταβολές στο μέσο της κατανομής.

Οι Germidis και Negreponi-Delivanis (1975) συνδυάζουν τα στοιχεία λειτουργικής διανομής του εισοδήματος των Εθνικών Λογαριασμών με τα δημοσιευμένα στοιχεία των δηλώσεων φόρου εισοδήματος και εκτιμούν συντελεστές Gini για την κατανομή του συνολικού εισοδήματος πριν από οποιαδήποτε φορολογία, μετά από τους άμεσους φόρους και μετά από τους άμεσους και έμμεσους φόρους για το 1961, το 1966 και το 1971. Αν και η μεθοδολογία των συγγραφέων δεν είναι καθόλου ξεκάθαρη και οι υποθέσεις εργασίας τους ίσως να μην είναι ιδιαίτερα ρεαλιστικές, τα αποτελέσματά τους, σε αντίθεση με τα αποτελέσματα των Lianos και Prodromidis (1974), δείχνουν ότι η ανισότητα μειώνεται διαχρονικά (π.χ. Gini προ φόρων: 0,378 το 1961, 0,371 το 1966 και 0,363 το 1971) και ότι ενώ οι άμεσοι φόροι μειώνουν την ανισότητα, οι έμμεσοι την αυξάνουν (π.χ. το 1971 Gini προ φόρων 0,363, μετά από άμεσους φόρους 0,340, μετά από άμεσους και έμμεσους φόρους 0,393). Αυτά τα αποτελέσματα βρίσκονται σε συμφωνία με αποτελέσματα άλλων μελετών που παρουσιάζονται παρακάτω.

Η μελέτη του Mourgos (1980) αναφέρεται στην περίοδο 1955-1976 και χρησιμοποιεί επίσης τα στοιχεία της φορολογίας ατομικού εισοδήματος. Με σκοπό να καλύψει το σύνολο του πληθυσμού, ο συγγραφέας εκτιμά με διάφορες μάλλον ρεαλιστικές υποθέσεις, τα εισοδήματα των ατόμων που δεν υποβάλλουν φορολογικές δηλώσεις. Χρησιμοποιώντας τις εκτιμημένες κατανομές εισοδήματος, συμπεραίνει ότι μεταξύ των ετών 1955 και 1976 το σχετικό εισοδηματικό μερίδιο των μεσαίων στρωμάτων αυξήθηκε, ενώ το μερίδιο των πλουσιότερων στρωμάτων παρέμεινε σταθερό. Οι μεταβολές αυτές αποδίδονται από το συγγραφέα τόσο σε διαρθρωτικές αλλαγές που συνέβησαν στην ελληνική οικονομία όσο και σε συγκεκριμένες κυβερνητικές πολιτικές. Συγκρίνοντας το επίπεδο ανισότητας της Ελλάδας με αυτό άλλων χωρών,

ο Mourgos συμπεραίνει ότι η ανισότητα στην Ελλάδα βρίσκεται σε μέσο επίπεδο, σε σχέση με τις χαμηλού επιπέδου ανάπτυξης χώρες. Αντίθετα, η ανισότητα είναι υψηλότερη στην Ελλάδα σε σχέση με τις περισσότερο αναπτυγμένες χώρες.

Αντίθετα από τον Mourgos, ο Carantinos (1981), χρησιμοποιώντας τα ίδια στοιχεία αλλά για την περίοδο 1966-1976, δεν διαπιστώνει την ύπαρξη κάποιας τάσης αναφορικά με την ανισότητα. Ο εκτιμώμενος δείκτης Gini κυμαίνεται μεταξύ 0,386 και 0,416 και, όπως είναι αναμενόμενο λόγω της φύσης των χρησιμοποιούμενων στατιστικών στοιχείων, φαίνεται να επηρεάζεται από αλλαγές στη φορολογική νομοθεσία. Παρατηρεί, επίσης, ότι μεταξύ των ετών 1966 και 1976 υπάρχει μια μικρή μείωση στο μερίδιο των χαμηλών και πολύ υψηλών εισοδηματικών ομάδων, ενώ υπάρχει μια αντίστοιχη αύξηση στα εισοδηματικά μερίδια των μεσαίων στρωμάτων.

Οι Bakarezos (1980, 1984) και Πατινιώτης (1983) εξετάζουν τις επιπτώσεις της φορολογικής πολιτικής στην κατανομή του εισοδήματος και διαπιστώνουν ότι το ελληνικό φορολογικό σύστημα αυξάνει την ήδη υψηλή ανισοκατανομή του εισοδήματος κατά την περίοδο 1962-1975. Με την άποψη αυτή συμφωνεί και ο Vartholomeos (1984), ο οποίος εξετάζει τις επιπτώσεις της δημοσιονομικής πολιτικής στην κατανομή του εισοδήματος, για την περίοδο 1958-1974, και καταλήγει στο συμπέρασμα ότι οι δημόσιες δαπάνες και κυρίως το φορολογικό σύστημα της χώρας δεν επιτυγχάνουν τη συστηματική μείωση της εισοδηματικής ανισότητας. Αντίθετα από τις τρεις προηγούμενες μελέτες, ο Loizides (1984, 1986), χρησιμοποιώντας τα στοιχεία φορολογίας εισοδήματος για την περίοδο 1967-1978, διαπιστώνει ότι το μέσο ποσοστό της προοδευτικότητας της φορολογίας εισοδήματος αυξήθηκε, βελτιώνοντας έτσι την κατανομή των φορολογικών βαρών και μειώνοντας την ανισότητα στην κατανομή του εισοδήματος μετά τη φορολογία. Σε επόμενη εργασία του ο Loizides (1988) επιχειρεί τη διάσπαση του συνολικού δείκτη προοδευτικότητας της φορολογίας εισοδήματος για το έτος 1987, και εξετάζει τη συνεισφορά των επιμέρους παραγόντων που διαμορφώνουν την προοδευτικότητα. Όπως προκύπτει από τα εμπειρικά αποτελέσματα, οι συνεισφορές των διαφόρων εκπτώσεων και απαλλαγών είναι ουσιαστικές και μετατοπίζουν φορολογικά βάρη από τα χαμηλότερα στα υψηλότερα εισοδηματικά κλίμακια, μειώνοντας έτσι την ανισότητα στην κατανομή του εισοδήματος μετά τη φορολογία. Τον κυριότερο πάντως ρόλο τον παίζει η ίδια η φορολογική κλίμακα η οποία μειώνει την εισοδηματική ανισότητα κατά 5,6%.

Η Livada (1991)⁴ εξετάζει την έκταση της εισοδηματικής ανισότητας στην Ελλάδα, χρησιμοποιώντας τα ομαδοποιημένα στοιχεία φορολογίας του οικογενειακού εισοδήματος, πριν από την άμεση φορολογία, για την περίοδο 1959-1986. Τα αποτελέσματα της μελέτης αυτής φαίνονται συγκρουόμενα αναφορικά με τη διαχρονική εξέλιξη της ανισότητας. Συγκεκριμένα, δύο από τους χρησιμοποιούμενους δείκτες, η διακύμανση των λογαριθμικών και η μέση λογαριθμική απόκλιση (2ος δείκτης Theil), δείχνουν μία στατιστικά σημαντική αύξηση της ανισότητας διαχρονικά, ενώ ο δείκτης Theil καταγράφει μείωση της ανισότητας. Από την άλλη πλευρά, ο συντελεστής Gini

4. Βλ. και Livada (1988), Λιθαδά και Τσακλόγλου (1993).

και η μέση απόκλιση δείχνουν μία σχετικά σταθερή τάση κατά την εξεταζόμενη περίοδο. Αυτά τα, αντιφατικά εκ πρώτης όψεως, αποτελέσματα μπορούν να αποδοθούν στο ότι οι καμπύλες Lorenz των εξεταζόμενων κατανομών τέμνονται και οι χρησιμοποιούμενοι δείκτες παρουσιάζουν διαφορετικές ευαισθησίες σε διαφορετικούς τύπους μεταβιβάσεων. Πιο συγκεκριμένα, κατά την εξεταζόμενη περίοδο παρατηρείται συνολικά μία στατιστικά σημαντική μείωση των εισοδηματικών μεριδίων του φτωχότερου και του πλουσιότερου πεντημορίου του πληθυσμού⁵, και μία αντίστοιχη αύξηση του εισοδηματικού μεριδίου των μεσαίων στρωμάτων. Σαν αποτέλεσμα, οι δείκτες που εμφανίζουν ιδιαίτερη ευαισθησία σε μεταβιβάσεις στο κάτω άκρο της κατανομής (διακύμανση των λογαρίθμων, μέση λογαριθμική απόκλιση) καταγράφουν αύξηση της ανισότητας, ενώ ο δείκτης Theil που είναι ιδιαίτερα ευαίσθητος σε μεταβιβάσεις στο άνω άκρο της κατανομής καταγράφει μείωση της ανισότητας. Για την κοινή υποπερίοδο 1959-1971, τα αποτελέσματα της Livada συμφωνούν με τα αποτελέσματα των Lianos και Prodromidis (1974) ως προς την τάση αύξησης της ανισότητας, αν και γενικά οι δείκτες Gini της Λιβαδά είναι πολύ χαμηλότεροι από τους αντίστοιχους των Λιανού και Προδρομίδη.

Τα στοιχεία φορολογίας εισοδήματος για την περίοδο 1959-1989 χρησιμοποιούνται από τις Dimelis και Livada (1994), που εξετάζουν την επίδραση των επιχειρηματικών κύκλων στους δείκτες ανισότητας στην Ελλάδα. Συγκρίνοντας την κυκλική συμπεριφορά των δεικτών ανισότητας με αυτήν της πραγματικής παραγωγής και του ποσοστού ανεργίας, διαπιστώνουν μια αξιοσημείωτη ομοιομορφία. Οι υψηλές εισοδηματικές τάξεις φαίνεται να αυξάνουν το μερίδιό τους σε περιόδους οικονομικής ανάκαμψης (αύξησης του ΑΕΠ) σε σχέση με τις μεσαίες και κατώτερες εισοδηματικές τάξεις, αυξάνοντας έτσι και την εισοδηματική ανισότητα κατά τις αντίστοιχες περιόδους, σύμφωνα με τους δείκτες που είναι ιδιαίτερα ευαίσθητοι σε μεταβολές στο άνω άκρο της κατανομής. Ταυτόχρονα, όμως, η αυξημένη ζήτηση για εργασία που παρατηρείται σε περιόδους οικονομικής ανάκαμψης οδηγεί τελικά σε μείωση της ανεργίας, αύξηση των μισθών, βελτίωση των μεριδίων των μεσαίων και κατώτερων στρωμάτων και μείωση της ανισότητας, τουλάχιστον σύμφωνα με τους δείκτες που είναι ιδιαίτερα ευαίσθητοι σε μεταβολές στο κάτω άκρο της κατανομής.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι μελέτες των Papapanagos (1994) και Delipalla και Papapanagos (1996), οι οποίες είναι οι μόνες που χρησιμοποιούν μικρο-στοιχεία δηλώσεων φόρου εισοδήματος. Στην πρώτη από αυτές τις μελέτες ο συγγραφέας παρουσιάζει ένα στατικό υπόδειγμα φορολογίας-κοινωνικών παροχών (tax-benefit model) γιά την Ελλάδα, το εκτιμά με στοιχεία του φορολογικού έτους 1983 και εξετάζει τις επιπτώσεις της φορολογικής μεταρρύθμισης του 1993, ενώ στη δεύτερη συγκρίνεται η προοδευτικότητα του ισχύοντος συστήματος με την προοδευτικότητα ενός συστήματος στο οποίο σειρά φοροαπαλλαγών αντικαθίστανται από πιστώσεις φόρου (tax credits). Η τιμή του συντελεστή Gini για την κατανομή του

5. Για την ακρίβεια, του (μεταβαλλόμενου από χρόνο σε χρόνο) τμήματος του πληθυσμού που περιλαμβάνεται στο δείγμα της έρευνας.

ακαθάριστου εισοδήματος ανά φορολογούμενο προ φόρων το 1983 εκτιμάται σε 0,596 και μετά τη φορολογία εισοδήματος σε 0,561. Οι αντίστοιχες τιμές για την κατανομή του ακαθάριστου εισοδήματος ανά νοικοκυριό εκτιμώνται σε 0,412 και 0,365. Η πρώτη μελέτη καταλήγει στο συμπέρασμα ότι οι διάφορες φοροαπαλλαγές και μειώσεις του φορολογητέου εισοδήματος οδηγούν σε αύξηση της ανισότητας ενώ, αντίθετα, η προοδευτική φορολογία κλίμακας είναι αυτή η οποία οδηγεί στο αναδιανεμητικό τελικό αποτέλεσμα. Ως προς τη φορολογική μεταρρύθμιση του 1993 εκτιμάται ότι η γενναία αύξηση του αφορολόγητου ορίου και η μείωση της προοδευτικότητας της φορολογικής κλίμακας πιθανότατα οδήγησαν σε διαφορετικές κατευθύνσεις τη συνολική ανισότητα. Συνολικά εκτιμάται ότι η μεταρρύθμιση πρέπει να οδήγησε σε μικρή αύξηση του συντελεστή Gini. Η δεύτερη μελέτη καταλήγει στο συμπέρασμα ότι η αντικατάσταση των φοροαπαλλαγών και μειώσεων του φορολογητέου εισοδήματος από ισόποσες πιστώσεις φόρου θα οδηγούσε σε μείωση της ανισότητας.

3.2. Μελέτες που χρησιμοποιούν στοιχεία των ερευνών Οικογενειακών Προϋπολογισμών

Οι Έρευνες Οικογενειακών Προϋπολογισμών (ΕΟΠ) διενεργούνται από την ΕΣΥΕ. Η πρώτη ΕΟΠ έγινε το 1957/58 στις αστικές περιοχές της χώρας, ενώ η δεύτερη το 1963/64 στις αγροτικές και ημιαστικές περιοχές. Οι επόμενες ΕΟΠ (1974, 1981/82, 1987/88, 1993/94) κάλυψαν το σύνολο του πληθυσμού της χώρας⁶. Οι ΕΟΠ συλλέγουν πληροφορίες σχετικά με τις καταναλωτικές δαπάνες (πραγματικές και τεκμαρτές), τα εισοδήματα, τις ανέσεις κατοικίας, τα διαρκή καταναλωτικά αγαθά και τα κοινωνικο-οικονομικά χαρακτηριστικά των νοικοκυριών και των μελών τους. Αποτελούν τις καλύτερες πηγές στοιχείων για την ανάλυση του επιπέδου και της δομής της ανισότητας στην Ελλάδα, όμως λόγω του μικρού αριθμού των ΕΟΠ που έχουν διενεργηθεί είναι δύσκολη η εξαγωγή ασφαλών συμπερασμάτων σχετικά με τη διαχρονική μεταβολή της ανισότητας χρησιμοποιώντας αυτά τα στοιχεία⁷.

Τα στοιχεία της ΕΟΠ του 1957/58 χρησιμοποιούνται από την Crockett (1967) για την εκτίμηση συναρτήσεων κατανάλωσης και εισοδηματικών ελαστικοτήτων. Παρεμπιπτόντως, η Crockett επισημαίνει ότι το μέσο εισόδημα στην περιοχή της Αθήνας ήταν πολύ υψηλότερο από ό,τι στις άλλες αστικές περιοχές, ότι η ανισότητα με βάση την κατανομή του κατά κεφαλήν εισοδήματος των νοικοκυριών ήταν μικρότερη από την ανισότητα με βάση την κατανομή του συνολικού εισοδήματός τους και ότι το επάγγελμα του αρχηγού του νοικοκυριού έπαιζε καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση του συνολικού του εισοδήματος. Τα ίδια στοιχεία χρησιμοποιούνται από τον Ahlwallia (1974) και την Jain (1975). Ο Ahlwallia κατατάσσει την Ελλάδα ανάμεσα στις χώρες

6. Τα στοιχεία της ΕΟΠ του 1993/94 έχουν δημοσιοποιηθεί πολύ πρόσφατα και, μέχρι στιγμής, δεν έχουν χρησιμοποιηθεί σε καμία δημοσιευμένη μελέτη.

7. Είναι πάντως πιθανό ότι το μικρό τμήμα του πληθυσμού που δεν καλύπτεται ή καλύπτεται ελλιπώς από τις ΕΟΠ (άστεγοι, λαθρομετανάστες, άτομα που διαμένουν σε άσυλα ή οικους ευγηρίας) να αποτελείται από άτομα υψηλού κινδύνου φτώχειας. Για μια αξιολόγηση των διαφόρων πηγών στοιχείων βλ. Καραντίνος (1990).

μέσου εισοδήματος με χαμηλή ανισότητα και υπολογίζει τα εισοδηματικά μερίδια του φτωχότερου 40%, του μέσου 40% και του πλουσιότερου 20% του πληθυσμού σε 21,0%, 29,5% και 49,5%. Αντίθετα, η Jain (1975) υπολογίζει τα αντίστοιχα μερίδια σε 17,4%, 37,9% και 44,7%. Οι διαφορές οφείλονται στις διαφορετικές μεθόδους εκτίμησης της καμπύλης Lorenz από τα δημοσιευμένα στοιχεία που επιχειρούν οι δύο μελέτες. Η Jain υιοθετεί τη μέθοδο των Kakwani και Podder (1973) και τα αποτελέσματά της πρέπει να θεωρηθούν περισσότερο αξιόπιστα.

Η πρώτη μελέτη που χρησιμοποιεί συστηματικά τα στοιχεία των ΕΟΠ είναι αυτή του Karageorgas (1973) που χρησιμοποιεί τα στοιχεία της ΕΟΠ του 1963/64 σε συνδυασμό με στοιχεία φορολογίας εισοδήματος και εκτιμήσεις των Εθνικών Λογαριασμών. Όσο και αν ακούγεται απίστευτο, το άρθρο αυτό γράφτηκε στις φυλακές της χούντας όπου ο συγγραφέας ήταν έγκλειστος. Ο κύριος σκοπός της μελέτης είναι η εξέταση της κατανομής των φορολογικών βαρών στις διάφορες εισοδηματικές ομάδες, καθώς και η εξέταση των επιπτώσεων του φορολογικού συστήματος και των μεταβιβαστικών πληρωμών στην κατανομή του εισοδήματος στην Ελλάδα. Τα στοιχεία της κατανομής του εισοδήματος που χρησιμοποιεί ο συγγραφέας προκύπτουν από την οικονομετρική εκτίμηση λογαριθμικής συνάρτησης κατανάλωσης με βάση τα στοιχεία ιδιωτικής κατανάλωσης και διαθέσιμου εισοδήματος των Εθνικών Λογαριασμών. Η μελέτη συμπεραίνει ότι το φορολογικό σύστημα χειρότερη την ήδη υψηλή ανισοκατανομή του εισοδήματος, ενώ μετά τις μεταβιβαστικές πληρωμές η ανισότητα μειώνεται. Οι αντίστοιχοι δείκτες Gini ήταν: 0,588 πριν από τη φορολογία, 0,606 μετά τη φορολογία, και 0,544 μετά τη φορολογία και τις μεταβιβαστικές πληρωμές⁸. Αυτές οι τιμές του δείκτη Gini είναι εξαιρετικά υψηλές σε σχέση με τις τιμές του συντελεστή Gini άλλων χωρών για αντίστοιχες κατανομές στην ίδια περίπου χρονική περίοδο (Jain 1975, Sawyer 1976) και θα έπρεπε, λογικά, να οδηγούν στο συμπέρασμα ότι η Ελλάδα είναι χώρα με πολύ υψηλή εισοδηματική ανισότητα. Παρόμοια μεθοδολογία με αυτήν που ακολουθείται στο Karageorgas (1973) χρησιμοποιείται από τον ίδιο συγγραφέα σε δύο επόμενες μελέτες του (Karageorgas 1977, Karageorgas και Pakos 1985) στα στοιχεία των ΕΟΠ του 1974 και του 1981/82. Οι συντελεστές Gini πριν από την (άμεση και έμμεση) φορολογία, μετά τη φορολογία, και μετά τη φορολογία και τις μεταβιβαστικές πληρωμές για το 1974, εκτιμώνται σε 0,455, 0,457 και 0,435 αντίστοιχα. Αν και η μελέτη δεν το αναφέρει ρητά, σύγκριση αυτών των εκτιμήσεων με τις εκτιμήσεις του Karageorgas (1973) οδηγεί στο συμπέρασμα ότι κατά το διάστημα 1964-1974 οι εισοδηματικές ανισότητες στην Ελλάδα μειώθηκαν ραγδαία, παρόλο που παρέμειναν σε υψηλά επίπεδα σε σύγκριση με άλλες χώρες. Αν και οι Karageorgas και Pakos (1985) δεν επιχειρούν την εκτίμηση δεικτών Gini, χρησιμοποιώντας τις κατανομές που παραθέτουν και μεθοδολογία παρόμοια με αυτήν που χρησιμοποιεί ο Καράγιωργας στις προηγούμενες μελέτες του, μπορεί να εκτιμηθεί ότι η τιμή του

8. Πρέπει να επισημανθεί ότι χρησιμοποιώντας τα ομαδοποιημένα στοιχεία της ΕΟΠ του 1957/58, ο Pronovoulos (1979) καταλήγει σε εντελώς αντίθετα συμπεράσματα από τον Καράγιωργα ως προς τις αναδιανεμητικές επιπτώσεις του δημοσιονομικού συστήματος. Αν και ο συγγραφέας δεν επιχειρεί την εκτίμηση δεικτών ανισότητας, συμπεραίνει ότι οι φόροι και γενικά το δημοσιονομικό σύστημα ευνοεί τα χαμηλά εισοδηματικά κλίμακα και μειώνει την ανισότητα.

συντελεστή Gini για την κατανομή του εισοδήματος ανά νοικοκυριό μετά από φόρους και μεταβιβαστικές πληρωμές το 1982 ήταν 0,396 και, επομένως, κατά το διάστημα 1974-1982 υπήρξε παραπέρα σημαντική μείωση της ανισότητας. Στη σύγκριση με άλλες χώρες οι Karageorgas και Pakos (1985) διαπιστώνουν ότι το επίπεδο ανισότητας στην Ελλάδα είναι πολύ χαμηλότερο σε σχέση με πολλές άλλες αγροτικού χαρακτήρα αναπτυσσόμενες χώρες, και ελαφρώς υψηλότερο σε σύγκριση με πολλές βιομηχανικά αναπτυγμένες χώρες. Το επίπεδο των περιφερειακών ανισοτήτων στη χώρα μας βρέθηκε εξαιρετικά υψηλό, αλλά και διαχρονικά μειούμενο. Οι υψηλές τιμές των δεικτών ανισότητας που εκτιμώνται στις παραπάνω μελέτες είναι, σε σημαντικό βαθμό, αποτέλεσμα της μεθοδολογίας που χρησιμοποιείται. Τα στοιχεία είναι ομαδοποιημένα, μονάδα αναφοράς είναι το νοικοκυριό χωρίς να λαμβάνονται υπόψη διαφορές στο μέγεθος και τη σύνθεση των νοικοκυριών και ο ορισμός των καταναλωτικών δαπανών που χρησιμοποιούνται για την εκτίμηση της συνάρτησης κατανάλωσης δεν περιλαμβάνει τις τεκμαρτές δαπάνες των νοικοκυριών σε μια περίοδο που οι δαπάνες αυτές αποτελούσαν σημαντικότατο τμήμα της συνολικής κατανάλωσης μεγάλων τμημάτων του ελληνικού πληθυσμού (π.χ. αγροτικά νοικοκυριά). Γι' αυτόν το λόγο ο Sawyer (1976) δεν θεωρεί τις πρώτες από αυτές τις εκτιμήσεις κατάλληλες για διεθνείς συγκρίσεις.

Τα ομαδοποιημένα στοιχεία καταναλωτικών δαπανών της ΕΟΠ του 1974 χρησιμοποιούνται και από τον Pashardes (1979, 1980). Σκοπός του συγγραφέα είναι να εξετάσει τα πιθανά αποτελέσματα εναλλακτικών αναδιανεμητικών πολιτικών, πάνω στη διαδικασία της οικονομικής ανάπτυξης. Ο συγγραφέας επιχειρεί με ανάλυση εισροών-εκροών να ποσοτικοποιήσει τα αποτελέσματα των προτεινόμενων αναδιανομών. Σε όλες τις περιπτώσεις, οι αναδιανεμητικές πολιτικές που εξετάζονται οδηγούν στα ίδια σχεδόν αποτελέσματα. Συγκεκριμένα, μια λιγότερο άνιση κατανομή της καταναλωτικής δαπάνης, λόγω μεταβολών στη ζήτηση, θα βελτιώσει το ισοζύγιο πληρωμών και θα μειώσει τις ανάγκες για κεφαλαιουχικό εξοπλισμό. Επί πλέον, μια τέτοια αναδιανομή θα αυξήσει τη ζήτηση για εγχωρίως παραγόμενα αγροτικά προϊόντα και θα μειώσει ελαφρά τη ζήτηση για βιομηχανικά προϊόντα, με αποτέλεσμα αυξημένες ευκαιρίες απασχόλησης στον αγροτικό τομέα και μείωση της απασχόλησης στους άλλους τομείς. Τέτοιες αναδιανεμητικές πολιτικές ήταν μάλλον ανεπιθύμητες στην αρχή της δεκαετίας του 1970, όπου η ελληνική οικονομία βρισκόταν κοντά στην πλήρη απασχόληση, αφού, σύμφωνα με την ανάλυση του συγγραφέα, θα οδηγούσε στην αποβιομηχάνιση της χώρας και σε εσωτερική μετανάστευση από τις αστικές στις αγροτικές περιοχές. Στα πλαίσια της ανάλυσης του ο Pashardes εκτιμά ότι η τιμή του δείκτη Gini το 1974 για την κατανομή της ισοδύναμης καταναλωτικής δαπάνης ανά νοικοκυριό ήταν 0,403 στις αστικές περιοχές, 0,451 στις αγροτικές περιοχές και 0,430 σε ολόκληρο τον πληθυσμό⁹.

Τα συγκεντρωτικά στοιχεία καταναλωτικών δαπανών της ΕΟΠ του 1974 χρησιμοποιούνται και από τον Carantinos (1981), όμως οι εκτιμώμενοι δείκτες Gini

9. Οι οικογενειακές κλίμακες ισοδυναμίας που χρησιμοποιούνται είναι αυτές της British Supplementary Benefits Commission.

είναι πολύ χαμηλότεροι από τους αντίστοιχους του Pashardes (1979, 1980): 0,322, 0,344 και 0,344 για τις αστικές περιοχές, τις αγροτικές περιοχές και το σύνολο της χώρας αντίστοιχα. Οι διαφορές αυτές είναι σημαντικότερες και πρέπει να οφείλονται, εν μέρει τουλάχιστον, σε διαφορές τόσο στον ορισμό της καταναλωτικής δαπάνης όσο και στις χρησιμοποιούμενες κλίμακες ισοδυναμίας από τους δύο συγγραφείς. Ο Carantinos (1981) είναι και ο πρώτος που επιχειρεί εξέταση της δομής της ανισότητας στην Ελλάδα χρησιμοποιώντας διάσπαση του δείκτη του Theil. Τα αποτελέσματά του δείχνουν ότι το 25,9% της συνολικής ανισότητας οφείλεται σε διαφορές μεταξύ αστικών και αγροτικών περιοχών, το 40,7% σε ανισότητες εντός των αστικών περιοχών και το υπόλοιπο 33,4% σε ανισότητες εντός των αγροτικών περιοχών. Τα αποτελέσματα αυτά πρέπει να γίνουν δεκτά με πολλές επιφυλάξεις λόγω του ότι στηρίζονται σε δημοσιευμένα ομαδοποιημένα στοιχεία. Κατ' αυτό τον τρόπο, ενώ η ανισότητα μεταξύ ομάδων εκτιμάται επακριβώς, η ανισότητα εντός ομάδων και οι αντίστοιχες συνεισφορές των διαφόρων ομάδων στη συνολική ανισότητα τείνουν να υποεκτιμώνται¹⁰.

Ο Αθανασίου (1984) είναι ο πρώτος που χρησιμοποιεί μικρο-στοιχεία για την ανάλυση της ανισότητας στην Ελλάδα. Χρησιμοποιώντας τα πρωτογενή στοιχεία καταναλωτικών δαπανών της ΕΟΠ του 1974 υποστηρίζει ότι δεν υπάρχουν σημαντικές διαφορές στα επίπεδα ανισότητας των διαφόρων περιοχών της χώρας, τόσο σε ατομικό όσο και σε οικογενειακό επίπεδο. Οι εκτιμώμενοι δείκτες Gini είναι 0,341 για τις αστικές περιοχές, 0,362 για τις αγροτικές και 0,361 για το σύνολο της χώρας όταν μονάδα αναφοράς είναι το νοικοκυριό και 0,270, 0,280 και 0,301 όταν μονάδα αναφοράς είναι το μέλος του πληθυσμού. Κατόπιν ο Αθανασίου προχωρεί σε έμμεση εκτίμηση του βαθμού ανισότητας της κατανομής εισοδήματος. Για το σκοπό αυτό χρησιμοποιεί τα δεδομένα για την έκταση της ανισότητας στην κατανομή καταναλωτικών δαπανών, και κάνει εναλλακτικές υποθέσεις αποταμιευτικής συμπεριφοράς διαφόρων τύπων νοικοκυριών. Οι συντελεστές Gini που προκύπτουν για την κατανομή του εισοδήματος ανά νοικοκυριό κυμαίνονται μεταξύ 0,375 και 0,390. Επίσης χρησιμοποιώντας τη μεθοδολογία του Karageorgas (1973), εκτιμά γραμμικές και λογαριθμικές συναρτήσεις κατανάλωσης χρησιμοποιώντας στοιχεία των Εθνικών Λογαριασμών για την περίοδο 1959-1976 από τις οποίες εξάγει έμμεσα την κατανομή προσωπικού εισοδήματος. Οι εκτιμώμενοι δείκτες Gini είναι 0,356 με βάση τη γραμμική και 0,364 με βάση τη λογαριθμική συνάρτηση κατανάλωσης. Τέλος, βασίζόμενος σε εναλλακτικές υποθέσεις ο συγγραφέας, αντίθετα με τον Karageorgas (1977), υποστηρίζει ότι στην περίοδο 1957-1974 δεν σημειώθηκε μείωση στην ανισότητα, ενώ δεν αποκλείεται να σημειώθηκε μια μικρή αύξηση. Συγκρίνοντας δε τις εκτιμήσεις του με αυτές του Sawyer (1976), συμπεραίνει ότι η ανισότητα στην Ελλάδα ήταν ελαφρά υψηλότερη από ό,τι στις περισσότερες χώρες του ΟΟΣΑ. Ο συγγραφέας υποστηρίζει ότι οι ανισότητες που

10. Ο Carantinos (1981) ασχολείται επίσης και με τη μέτρηση της ανισότητας στην κατανομή του πλούτου, χρησιμοποιώντας τα στοιχεία πρωτογενούς έρευνας που πραγματοποίησε ο ίδιος στην περιφέρεια πρωτεύουσας. Ο συντελεστής Gini που εκτιμάται είναι 0,646 και, αν ληφθεί υπόψη ότι το μεγαλύτερο μέρος του φυσικού κεφαλαίου της χώρας βρίσκεται συγκεντρωμένο στην περιφέρεια πρωτεύουσας, ο βαθμός ανισότητας στην κατανομή του πλούτου σε ολόκληρη τη χώρα πρέπει να είναι πολύ υψηλότερος.

συνδέονται με δραστηριότητες στον παραδοσιακό τομέα της ελληνικής οικονομίας γενικά δεν παίρνουν ακραίες τιμές και, στην έκταση που επηρεάζονται από τυχαίους παράγοντες, έχουν πολύ λιγότερο μόνιμο χαρακτήρα από ό,τι σε άλλους τομείς της οικονομίας. Η ύπαρξη θεσμικών ατελειών στη λειτουργία της αγοράς προϊόντος (όπως το υψηλό οριακό κόστος του χρήματος, η έλλειψη καταναλωτικής πίστης, η ανομοιογένεια των προϊόντων, η αδύναμη διαπραγματευτική θέση των παραγωγών απέναντι στους εμπόρους) φαίνεται ότι καθιστά δυνατή την πραγματοποίηση και τη διατήρηση υψηλών κερδών στο εμπόριο και τις συναφείς υπηρεσίες. Επί πλέον, δομικές ανισορροπίες στην αγορά εργασίας του δημόσιου τομέα φαίνεται ότι επηρεάζουν σημαντικά την ανισοδιανομή του εισοδήματος στην Ελλάδα.

Όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, οι ΕΟΠ περιέχουν πληροφορίες τόσο για τις καταναλωτικές δαπάνες όσο και για τα εισοδήματα των νοικοκυριών. Η ΕΣΥΕ θεωρεί τα στοιχεία εισοδήματος λιγότερο αξιόπιστα από τα αντίστοιχα στοιχεία καταναλωτικών δαπανών, γι' αυτό και τα στοιχεία αυτά δεν έχουν χρησιμοποιηθεί από πολλούς ερευνητές. Ένας από τους ερευνητές που χρησιμοποιεί τα πρωτογενή στοιχεία εισοδήματος της ΕΟΠ του 1974 για την ανάλυση της ανισότητας στην Ελλάδα είναι ο Κανελλόπουλος (1986)¹¹. Ο ορισμός του εισοδήματος που χρησιμοποιεί στην ανάλυσή του ο Κανελλόπουλος είναι το μηνιαίο καθαρό εισόδημα μετά από φόρους, κρατήσεις ασφαλιστικών εισφορών και μεταβιβαστικές πληρωμές, προσαυξημένο με το τεκμαρτό ενοίκιο ιδιοκατοίκησης. Η αυτοκατανάλωση και το εισόδημα σε είδος δεν συμπεριλαμβάνονται στη χρησιμοποιούμενη έννοια του εισοδήματος. Με βάση αυτούς τους ορισμούς, ο Κανελλόπουλος εκτιμά ότι το μερίδιο του φτωχότερου 10% των νοικοκυριών στο συνολικό εισόδημα ήταν μόλις 1,3%¹², ενώ, αντίθετα, στο άλλο άκρο της κατανομής το μερίδιο του πλουσιότερου 10% των νοικοκυριών ήταν σχεδόν 30%. Ο εκτιμώμενος συντελεστής Gini για την κατανομή του εισοδήματος ανά νοικοκυριό είναι 0,376, με μεγαλύτερη τιμή στις αγροτικές περιοχές (0,357) και μικρότερη στις αστικές (0,326). Οι εκτιμήσεις αυτές δεν διαφέρουν ουσιαστικά από τις αντίστοιχες έμμεσες εκτιμήσεις του Αθανασίου (1984). Επίσης, ο συγγραφέας διαπιστώνει ότι οι περιφερειακές ανισότητες είναι έντονες, με τα αγροτικά νοικοκυριά να βρίσκονται στη δυσμενέστερη οικονομική θέση, αφού το μέσο εισόδημά τους είναι μόλις το 58% του μέσου εισοδήματος των αστικών νοικοκυριών. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα αποτελέσματα της ανάλυσης του Κανελλόπουλου αναφορικά με την επίδραση της εκπαίδευσης στην κατανομή του εισοδήματος. Οι διαφορές στα μέσα εισοδήματα ατόμων με διαφορετικό εκπαιδευτικό επίπεδο είναι σημαντικότερες. Ο συγγραφέας εκτιμά ότι ακόμη και όταν απομονωθεί η επίδραση άλλων μεταβλητών

11. Το διαθέσιμο προσωπικό εισόδημα που καταγράφεται στην ΕΟΠ του 1974 αντιστοιχεί στο 71% του διαθέσιμου προσωπικού εισοδήματος των Εθνικών Λογαριασμών, ενώ ο βαθμός υποεκτίμησης ποικίλλει κατά κατηγορία εισοδήματος. Πιο συγκεκριμένα, ενώ το συνολικό ποσό μισθών, ημερομισθίων και συντάξεων που καταγράφει η ΕΟΠ είναι ίσο με το 84,6% του αντίστοιχου ποσού των Εθνικών Λογαριασμών, τα αντίστοιχα ποσοστά για εισοδήματα από αυτοαπασχόληση στον αστικό τομέα της οικονομίας, εισοδήματα από περιουσία και επιχειρηματική δράση και αγροτικά εισοδήματα είναι μόλις 74,2%, 69,1% και 52,0% αντίστοιχα.

12. Το ποσοστό αυτό πρέπει να είναι οσοδήποτε υποεκτιμημένο λόγω του ότι ένα σημαντικότατο τμήμα του εισοδήματος των φτωχότερων νοικοκυριών προέρχεται από αυτοκαταναλισκόμενη παραγωγή η οποία δεν συμπεριλαμβάνεται στον ορισμό του εισοδήματος που χρησιμοποιεί ο Κανελλόπουλος (1986).

(γεωγραφική περιοχή, επάγγελμα, κλάδος οικονομικής δραστηριότητας), κάθε επί πλέον έτος εκπαίδευσης αυξάνει το εισόδημα κατά 6-7%. Ωστόσο, εξάλειψη των ανισοτήτων στην εκπαίδευση δεν αναμένεται να επιφέρει σημαντική μείωση της ανισότητας στην κατανομή του εισοδήματος¹³. Τέλος, ο Κανελλόπουλος προχωρά σε συστηματική ανάλυση της διαφοράς στα μέσα εισοδήματα από μισθωτή εργασία ανδρών και γυναικών και συμπεραίνει ότι οι διαφορές στα εκπαιδευτικά προσόντα και την εμπειρία ανδρών και γυναικών μπορούν να ερμηνεύσουν μόνο το 20% της σημαντικότητας διαφοράς των μέσων εισοδημάτων εργασίας ανδρών και γυναικών. Ακόμα και όταν διάφορες άλλες μεταβλητές (οικογενειακή κατάσταση, γεωγραφική περιφέρεια, κλάδος οικονομικής δραστηριότητας και επάγγελμα) περιληφθούν στην ανάλυση, το 50% μπορεί να αποδοθεί σε "διακρίσεις" σε βάρος των γυναικών.

Σε μια σειρά μελετών του ο Tsakloglou (1988, 1992δ, 1993) χρησιμοποιεί τα μικρο-στοιχεία καταναλωτικών δαπανών των ΕΟΠ 1974 και 1981/82, ενώ στο Tsakloglou (1996α) χρησιμοποιούνται εκτός από αυτά τα στοιχεία και τα μικρο-στοιχεία της ΕΟΠ του 1987/88. Ο ορισμός της καταναλωτικής δαπάνης που χρησιμοποιείται σ' αυτές τις μελέτες περιλαμβάνει τόσο τις πραγματικές όσο και τις τεκμαρτές δαπάνες κατανάλωσης, εκτός από την αξία των δαπανών για αγορές μεταφορικών μέσων και επισκευές κατοικιών. Μονάδα αναφοράς είναι το μέλος του πληθυσμού, ενώ οι χρησιμοποιούμενες κατανομές είναι κατανομές ισοδύναμης καταναλωτικής δαπάνης. Γιά την εξέταση της δομής της ανισότητας επιχειρείται αρχικά σειρά μονο-μεταβλητών διασπάσεων της συνολικής ανισότητας χρησιμοποιώντας τους δείκτες του Theil και τη διακύμανση των λογαρίθμων. Ο πληθυσμός διαιρείται σε μικρές ομάδες χρησιμοποιώντας εναλλακτικά ως κριτήρια ομαδοποίησης περιφερειακές, δημογραφικές, κοινωνικο-οικονομικές και εκπαιδευτικές μεταβλητές και επιχειρείται διάσπαση της συνολικής ανισότητας σε ανισότητα "μεταξύ ομάδων" και ανισότητα "εντός ομάδων". Τα αποτελέσματα του συγγραφέα δείχνουν ότι παρά το ότι διάφορες πληθυσμιακές ομάδες έχουν μέση ισοδύναμη κατανάλωση πολύ μεγαλύτερη ή πολύ μικρότερη του εθνικού μέσου όρου, σε όλες ανεξαιρέτως τις ομαδοποιήσεις, σε οποιαδήποτε χρονιά και με οποιοδήποτε δείκτη ανισότητας, οι ανισότητες εντός των διαφόρων ομάδων παίζουν πολύ πιο σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση του εθνικού επιπέδου ανισότητας απ' ό,τι οι διαφορές στις μέσες καταναλώσεις των διαφόρων ομάδων. Πιο συγκεκριμένα, σε καμιά περίπτωση οι ανισότητες "μεταξύ ομάδων" δεν συνεισφέρουν περισσότερο από το 12,5% της συνολικής ανισότητας, εκτός από την περίπτωση όπου ο πληθυσμός ομαδοποιείται με βάση το εκπαιδευτικό επίπεδο του αρχηγού του νοικοκυριού (σ' αυτή την περίπτωση το 18%-23% της συνολικής ανισότητας αποδίδεται σε διαφορές στις μέσες ισοδύναμες καταναλώσεις των διαφόρων ομάδων). Ακόμα και όταν ο πληθυσμός ομαδοποιείται σε 512 μικρές και εξαιρετικά ομογενείς ομάδες χρησιμοποιώντας ταυτόχρονα πέντε από τις προηγούμενες μεταβλητές και επιχειρείται πολυ-μεταβλητή διάσπαση της ανισότητας με βάση τη διακύμανση των λογαρίθμων, μόνο

13. Σε παρόμοια συμπεράσματα καταλήγει και ο Χρυσάκης (1993), ενώ αντίθετα είναι τα συμπεράσματα των Ψαχαρόπουλου και Καζαμία (1985).

το 29%-34% της συνολικής ανισότητας αποδίδεται σε διαφορές μεταξύ των διαφόρων ομάδων, ενώ περίπου τα δύο τρίτα της συνολικής ανισότητας αποδίδονται σε διαφορές εντός των ομάδων αυτών (Tsakloglou 1992b). Ως προς τη διαχρονική εξέλιξη της ανισότητας, τα αποτελέσματα του συγγραφέα δείχνουν ότι μεταξύ 1974 και 1982 παρατηρήθηκε θεαματική μείωση της ανισότητας¹⁴, ενώ μεταξύ 1982 και 1988 η ανισότητα αυξήθηκε ελαφρά. Τόσο κατά την πρώτη όσο και κατά τη δεύτερη περίοδο, οι σημαντικότερες μεταβολές παρατηρούνται στα άκρα της κατανομής. Ανάλογα με το χρησιμοποιούμενο δείκτη, η ανισότητα μειώνεται κατά 10%-20% μεταξύ 1974 και 1982 και αυξάνεται κατά 2%-7% μεταξύ 1982 και 1988. Για όλη την περίοδο οι χρησιμοποιούμενοι δείκτες (Gini, Atkinson, οι δύο δείκτες Theil και η διακύμανση των λογαρίθμων) καταγράφουν μείωση της ανισότητας 8%-15%. Η μείωση αυτή της ανισότητας προήλθε τόσο από μειώσεις της ανισότητας "εντός ομάδων" όσο και από μείωση του ρόλου των διαφορών "μεταξύ ομάδων" του πληθυσμού (ιδιαίτερα, από τη μείωση των διαφορών μεταξύ εκπαιδευτικών ομάδων). Επίσης, χρησιμοποιώντας γενικευμένες καμπύλες Lorenz, οι οποίες λαμβάνουν υπόψη τόσο το επίπεδο όσο και την ανισοδιανομή της καταναλωτικής δαπάνης και υπολογίζοντας δείκτες "ισοδύναμης ισοκατανεμημένης καταναλωτικής δαπάνης" του πληθυσμού (οι οποίοι συνήθως θεωρούνται καλοί δείκτες της ευημερίας του πληθυσμού), ο συγγραφέας συμπεραίνει ότι το επίπεδο κοινωνικής ευημερίας βελτιώθηκε εντυπωσιακά κατά 60%-70% μεταξύ 1974 και 1982 και με πολύ βραδύτερους ρυθμούς, 5%-7%, μεταξύ 1982 και 1988. Τέλος, όταν επιχειρείται σύγκριση των επιπέδων ανισότητας και ευημερίας της Ελλάδας με σειρά κρατών-μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης, τα αποτελέσματα δείχνουν ότι το επίπεδο ανισότητας της Ελλάδας είναι αισθητά υψηλότερο από αυτό των περισσότερων κρατών-μελών, ενώ το επίπεδο ευημερίας χαμηλότερο (Tsakloglou 1992a).

Παρόμοια μεθοδολογία ακολουθείται και στη μελέτη των Mitrakos και Tsakloglou (1996), η οποία χρησιμοποιεί τα πρωτογενή στοιχεία εισοδήματος και καταναλωτικών δαπανών της ΕΟΠ του 1987/88. Εκτός της χρήσης των στοιχείων διαθέσιμου προσωπικού εισοδήματος, η μελέτη αυτή έχει και δύο ακόμα καινοτομίες. Πρώτον, λόγω του ότι ο βαθμός συσχέτισης του ισοδύναμου εισοδήματος και της ισοδύναμης καταναλωτικής δαπάνης των νοικοκυριών είναι μάλλον χαμηλός, επιχειρείται εκτίμηση του ισοδύναμου "μόνιμου εισοδήματος" των μελών του πληθυσμού σύμφωνα με τη μεθοδολογία των Abul Naga (1994) και Mercader (1995) και κατόπιν επιχειρείται διάσπαση της ανισότητας. Όπως αναμενόταν, το επίπεδο ανισότητας της κατανομής του "μόνιμου εισοδήματος" είναι χαμηλότερο του επιπέδου ανισότητας των κατανομών εισοδήματος και καταναλωτικής δαπάνης. Όμως, η δομή της ανισότητας δε μεταβάλλεται ουσιαστικά, δηλαδή η ανισότητα στην κατανομή του "μόνιμου εισοδήματος" οφείλεται κυρίως σε διαφορές εντός των διαφόρων κοινωνικο-οικονομικών ομάδων του πληθυσμού είτε όταν επιχειρείται μονο-μεταβλητή είτε όταν επιχειρείται πολυ-

14. Μάλιστα, παρατηρείται σημαντικότερη μείωση της ανισότητας κατά τη διάρκεια της ΕΟΠ του 1981/82, η οποία συνέπεσε με την άνοδο του ΠΑΣΟΚ στην εξουσία και τις πρώτες δέσμες οικονομικών μέτρων που είχαν έντονα αναδιανεμητικό χαρακτήρα.

μεταβλητή διάσπαση της ανισότητας¹⁵. Δεύτερον, επιχειρείται διάσπαση της εισοδηματικής ανισότητας κατά πηγή προέλευσης του εισοδήματος. Τα αποτελέσματα της σχετικής ανάλυσης δείχνουν ότι τα εισοδήματα κεφαλαίου, τα εισοδήματα από αυτοαπασχόληση στον αστικό τομέα της οικονομίας και, παραδόξως, οι μισθοί και τα ημερομίσθια επιτείνουν την ανισότητα, ενώ, αντιθέτως, οι συντάξεις, οι μεταβιβαστικές πληρωμές, τα αγροτικά εισοδήματα αλλά και τα τεκμαρτά εισοδήματα μειώνουν το επίπεδο της συνολικής ανισότητας.

Η εργασία των Λαζαρίδη, Παπαηλία και Σακέλλη (1989) χρησιμοποιεί τα πρωτογενή στοιχεία εισοδήματος και καταναλωτικών δαπανών της ΕΟΠ του 1981/82. Για να ξεπεράσουν το πρόβλημα της αξιοπιστίας των δεδομένων του εισοδήματος οι συγγραφείς προχωρούν σε διόρθωση του δηλούμενου εισοδήματος των νοικοκυριών χρησιμοποιώντας τη σχέση εισοδήματος και δαπάνης (μέση ροπή για κατανάλωση). Με βάση τα στοιχεία αυτά, διαπιστώνουν ότι μικρότερη ανισότητα παρουσιάζει η κατανομή του συνολικού (χρηματικού και τεκμαρτού) εισοδήματος (Gini 0,367) παρά του χρηματικού εισοδήματος (Gini 0,392), γεγονός που υπονοεί ότι τα μη χρηματικά στοιχεία του εισοδήματος, όπως η αυτοκατανάλωση, αμβλύνουν την ανισότητα. Το κατά κεφαλήν εισόδημα βρέθηκε ακόμα πιο άνισα κατανομημένο, ενώ η κατανάλωση κατανέμεται λιγότερο άνισα από το εισόδημα και, γενικά, η ανισότητα είναι μικρότερη στα αγροτικά νοικοκυριά από ό,τι στο σύνολο του πληθυσμού. Με βάση τη διάσπαση των δεικτών ανισότητας Theil και διακύμανση των λογαρίθμων, οι συγγραφείς διαπιστώνουν, όπως και οι μελέτες του Τσακλόγλου, ότι η ανισότητα προέρχεται κυρίως από διαφορές εντός των διαφόρων κοινωνικο-οικονομικών ομάδων παρά από διαφορές μεταξύ των ομάδων αυτών. Ωστόσο, η θέση στο επάγγελμα και ιδιαίτερα το μορφωτικό επίπεδο του αρχηγού επηρεάζουν σημαντικά την ανισοκατανομή του εισοδήματος αφού η ανισότητα "μεταξύ ομάδων" σ' αυτές τις περιπτώσεις ερμηνεύει το 10,7-14,3% και το 13,1-15,0% αντίστοιχα της συνολικής ανισότητας.

Οι Σαρρής και Ζωγραφάκης (1993) χρησιμοποιούν τα πρωτογενή στοιχεία της ΕΟΠ του 1987/88 και συγκρίνουν τα αποτελέσματά τους με τα αποτελέσματα μελετών που χρησιμοποιούν τα στοιχεία των ΕΟΠ του 1974 και του 1981/82 (Κανελλόπουλος 1986, Καραγιώργας κ.α. 1990). Οι συγγραφείς χρησιμοποιούν κατανομές των κατά κεφαλήν χρηματικών δαπανών των νοικοκυριών, διαπιστώνουν ότι παρατηρούνται σημαντικές διαφορές μεταξύ των μέσων δαπανών διαφόρων εκπαιδευτικών ομάδων και εκτιμούν ότι η τιμή του συντελεστή Gini μειώθηκε κατά 8,8% μεταξύ 1974 και 1982, ενώ αυξήθηκε 2,3% στην περίοδο 1982-1988. Ερμηνεύοντας τα αποτελέσματα αυτά παρατηρούν ότι μεταξύ των ετών 1974 και 1982 οι υψηλοί ρυθμοί μεγέθυνσης της ελληνικής οικονομίας (μέση ετήσια αύξηση ΑΕΠ 3,34%) οδήγησαν στη βελτίωση της κατανομής του εισοδήματος, ενώ η στασιμότητα της περιόδου 1981-1988 είχε ως αποτέλεσμα την αύξηση της ανισότητας¹⁶. Ειδικότερα στην πρώτη περίοδο (1974-

15. Όμως, στις περισσότερες περιπτώσεις, το ποσοστό της συνολικής ανισότητας που αποδίδεται σε διαφορές "μεταξύ ομάδων" είναι ελαφρά υψηλότερο από τα αντίστοιχα ποσοστά όταν επιχειρείται διάσπαση της συνολικής ανισότητας των κατανομών εισοδήματος ή/και καταναλωτικής δαπάνης.

16. Η ερμηνεία αυτή είναι αντίθετη με τα συμπεράσματα των Dimelis και Livada (1994) που παρατηρούν μια

1982), το συνολικό ΑΕΠ, το αγροτικό εισόδημα, οι μισθοί και οι συντάξεις αυξάνουν, σε πραγματικούς όρους, ταχύτερα από ό,τι στην περίοδο 1982-1988. Αντίθετα, τα κέρδη και το εισόδημα από περιουσία αυξάνουν γρηγορότερα στη δεύτερη περίοδο. Τα αποτελέσματα αυτά επαληθεύουν, κατά τους συγγραφείς, την υπόθεση ότι πολιτικές που ευνοούν το εισόδημα του κεφαλαίου έναντι του εισοδήματος της εργασίας, αν και αυξάνουν το συνολικό εισόδημα, τείνουν να χειροτερεύσουν την κατανομή του εισοδήματος. Αντίθετα, οι πολιτικές που ευνοούν το εισόδημα της εργασίας έναντι του κεφαλαίου, τείνουν να μειώσουν διαχρονικά την ανισότητα.

3.3. Μελέτες που χρησιμοποιούν άλλα στοιχεία

Στην κατηγορία αυτή ανήκουν μελέτες που χρησιμοποιούν τα στοιχεία κατανομής εισοδήματος δύο ερευνών του ΕΚΚΕ το 1984 και το 1988 στην περιφέρεια της πρωτεύουσας¹⁷ και ορισμένες μελέτες που εξετάζουν πλευρές μόνο του προβλήματος των οικονομικών ανισοτήτων. Με βάση τα στοιχεία της πρώτης έρευνας του ΕΚΚΕ, η μελέτη των Καραγιώργα κ.ά. (1988) αναλύει τη σύνθεση και την κατανομή του ακαθάριστου και καθαρού εισοδήματος στην περιοχή της Πρωτεύουσας. Η μεθοδολογία που ακολουθούν οι συγγραφείς είναι περιγραφική (ποσοστά, δεκατημόρια, κ.λπ.) και ως μέτρο ανισότητας χρησιμοποιούν το συντελεστή Gini. Ως προς την έκταση της ανισότητας, διαπιστώνεται ότι η ανισοκατανομή του καθαρού εισοδήματος (83% του ακαθάριστου εισοδήματος) είναι χαμηλότερη από την αντίστοιχη ανισοκατανομή του ακαθάριστου εισοδήματος (συντελεστές Gini 0,332 και 0,355 αντίστοιχα). Επομένως, η φορολογία και οι ασφαλιστικές εισφορές, που επιβάλλονται στο ακαθάριστο εισόδημα, επιφέρουν μια άμβλυνση των ανισοτήτων.

Σε παρόμοια συμπεράσματα καταλήγει και η μελέτη της Φέτση (1990). Αρχικά η συγγραφέας εξετάζει την αναδιανεμητική επίπτωση του φόρου εισοδήματος φυσικών προσώπων και διαπιστώνει ότι ο φόρος αυτός δεν είναι ιδιαίτερα προοδευτικός και πάντως δεν επιτυγχάνει τα έντονα αναδιανεμητικά αποτελέσματα που επιτυγχάνει σε άλλες χώρες. Η αναδιανεμητική επίπτωση των ασφαλιστικών εισφορών και ιδιαίτερα σημαντική δεν είναι και επιτείνει ελαφρά την ανισότητα. Συνολικά, ο δείκτης Gini μειώνεται κατά 5,8% και ο δείκτης Theil κατά 10,0% όταν ληφθεί υπόψη η επίδραση των άμεσων φόρων και των ασφαλιστικών εισφορών. Αντίθετα, οι μεταβιβαστικές πληρωμές (συντάξεις, κοινωνικά επιδόματα) φαίνεται να εκπληρούν ικανοποιητικά τον αναδιανεμητικό τους ρόλο και ενισχύουν σημαντικά το εισόδημα των φτωχότερων στρωμάτων.

Η Κετσετζοπούλου (1990) επικεντρώνει την ανάλυσή της στις επιπτώσεις της χρήσης διαφορετικών μονάδων αναφοράς στη μέτρηση της ανισότητας. Συγκεκριμένα,

ομοιομορφία στις διακυμάνσεις του ΑΕΠ και της ανισότητας. Η διαφοροποίηση των αποτελεσμάτων αυτών πρέπει να σχετίζεται με το γεγονός ότι ενώ τα στοιχεία των ΕΟΠ καλύπτουν ολόκληρο τον πληθυσμό, τα στοιχεία φορολογίας καλύπτουν μόνο το πάνω μέρος της κατανομής του εισοδήματος.

17. Αυτές οι βάσεις δεδομένων περιέχουν ιδιαίτερα ενδιαφέρουσες πληροφορίες γιά τη δομή και το επίπεδο των εισοδημάτων του πληθυσμού. Το σημαντικότερο μειονέκτημά τους είναι η αναφορά τους μόνο σε χρηματικά και όχι σε τεκμαρτά εισοδήματα (αυτοκατανάλωση, τεκμαρτά ενοίκια, κ.λπ.).

εξετάζεται το επίπεδο ανισότητας στην κατανομή του εισοδήματος με βάση τέσσερις διαφορετικές μονάδες αναφοράς (συνολικό εισόδημα νοικοκυριού, κατά κεφαλήν εισόδημα νοικοκυριού, οικονομικά ενεργά άτομα, άτομα με εισόδημα), ενώ για τη μέτρηση της ανισότητας χρησιμοποιεί δείκτες Gini και Theil. Από την ανάλυσή της προκύπτει ότι μικρότερη ανισότητα παρουσιάζει η κατανομή του εισοδήματος με μονάδα αναφοράς το νοικοκυριό (Gini 0,345, Theil 0,221), και μεγαλύτερη η κατανομή ατόμων με εισόδημα (Gini 0,368, Theil 0,259). Επίσης η συγγραφέας διαπιστώνει ότι ο βαθμός ανισότητας διαφέρει σημαντικά μεταξύ των διαφόρων πηγών προέλευσης του εισοδήματος των νοικοκυριών, με τη μεγαλύτερη ανισότητα να παρουσιάζεται στην κατανομή των εισοδημάτων από ελευθέρια επαγγέλματα (Gini 0,477) και τη μικρότερη στις συντάξεις (Gini 0,170).

Η εργασία των Μπαλούρδου κ.ά. (1990) εξετάζει την κατανομή και τη σύνθεση του ακαθάριστου και καθαρού εισοδήματος των νοικοκυριών της περιοχής της Πρωτεύουσας χρησιμοποιώντας τα αποτελέσματα της έρευνας του ΕΚΚΕ για το 1988. Παράλληλα επιχειρεί μια πρώτη σύγκριση με τα αντίστοιχα αποτελέσματα της έρευνας του 1984. Ως προς την έκταση της ανισότητας, διαπιστώνεται και πάλι ότι το επίπεδο ανισότητας της κατανομής του καθαρού εισοδήματος (Gini 0,328) είναι ελαφρά χαμηλότερο από το επίπεδο ανισότητας της κατανομής του ακαθάριστου εισοδήματος (Gini 0,337). Επίσης, συγκρίνοντας τους συντελεστές Gini για το 1984 και το 1988, προκύπτει το συμπέρασμα ότι η ανισότητα μεταξύ των ετών 1984 και 1988 μειώθηκε ελαφρά.

Σε διαφορετικό πλαίσιο ανάλυσης κινείται η μελέτη του Μπαλούρδου (1995), η οποία αποσκοπεί στον εντοπισμό των παραγόντων που επιδρούν στην ανισοκατανομή του προσωπικού εισοδήματος από εργασία στην Ελλάδα, χρησιμοποιώντας τα στοιχεία της έρευνας του ΕΚΚΕ του 1988. Όπως προκύπτει από την ανάλυση του συγγραφέα, ατομικά χαρακτηριστικά όπως είναι η εκπαίδευση και η εμπειρία εμφανίζονται ως σημαντικές ερμηνευτικές μεταβλητές του προσωπικού εισοδήματος. Από την άλλη όμως πλευρά, φαίνεται να επαληθεύεται και η υπόθεση της κατάτμησης της αγοράς εργασίας σε πρωτεύουσα και δευτερεύουσα. Οι αμοιβές στη πρωτεύουσα αγορά εργασίας διαμορφώνονται με βάση το ανθρώπινο κεφάλαιο (εκπαίδευση, εμπειρία κλπ.), ενώ για τους απασχολούμενους στη δευτερεύουσα αγορά, το ύψος των αποδοχών τους επηρεάζεται από άλλους παράγοντες (δημογραφικούς, περιφερειακούς κλπ.).

Τέλος, στη σχετική βιβλιογραφία υπάρχουν τρεις μελέτες που αναφέρονται ειδικά στις περιφερειακές διαστάσεις της ανισότητας στην Ελλάδα. Η πρώτη είναι του Προδρομίδη (1975), η οποία χρησιμοποιεί τα περιφερειακά στοιχεία ακαθάριστου κατά κεφαλήν προϊόντος των Εθνικών Λογαριασμών (επτά περιφέρειες) και διαπιστώνει ότι η ανισότητα μεταξύ των περιφερειών της χώρας μειώνεται στη περίοδο 1961-1971, αφού ο συντελεστής Gini από 0,239 το 1961 πέφτει στο 0,218 το 1971. Λαμβάνοντας υπόψη ότι οι εκτιμήσεις αυτές στηρίζονται σε επτά μόνο παρατηρήσεις και ότι η ανισότητα εντός των περιφερειών θεωρείται ανύπαρκτη, αν κανείς αποδεχθεί τη μεθοδολογία του συγγραφέα, πρέπει να συμπεράνει ότι παρά τη μείωσή τους οι

περιφερειακές ανισότητες στην Ελλάδα ήταν πολύ υψηλές, τουλάχιστον σε σύγκριση με άλλες ευρωπαϊκές χώρες.

Η μελέτη των Βολουδάκη και Πανουργιά (1980) επιχειρεί να εκτιμήσει την περιφερειακή (κατά νομό) κατανομή του εθνικού εισοδήματος για τα έτη 1961 και 1971, και να διερευνήσει τις διαχρονικές μεταβολές της, ενώ η περιφερειακή κατανομή του εθνικού εισοδήματος για το 1981 εκτιμάται με την ίδια ακριβώς μεθοδολογία από τον Βολουδάκη (1984). Οι μελέτες αυτές βασίζονται σε πρωτογενή αδημοσίευτα στοιχεία της Τράπεζας της Ελλάδος και, δευτερευόντως, σε στοιχεία των Εθνικών Λογαριασμών. Τα αποτελέσματά τους δείχνουν ότι η άποψη, σύμφωνα με την οποία οι περιφέρειες στις οποίες αναμένεται να πραγματοποιηθούν υψηλότεροι ρυθμοί ανάπτυξης είναι εκείνες στις οποίες σημειώνονται οι πλέον αξιόλογες διαρθρωτικές μεταβολές, δεν επαληθεύεται στην περίοδο 1961-1971. Η αιτία γι' αυτό βρίσκεται στον υπερβολικό ρόλο που αποδίδεται στον δευτερογενή τομέα. Αν και οι συγγραφείς δε χρησιμοποιούν συγκεκριμένους δείκτες ανισότητας, παρατηρούν μείωση των διαπεριφερειακών ανισοτήτων διαχρονικά. Αυτή η μείωση αποδίδεται σε εξωγενείς παράγοντες (μεταναστευτικά εμβάσματα, ναυτιλιακό συνάλλαγμα) και στην αναδιανεμητική λειτουργία του φορολογικού συστήματος. Το συμπέρασμα των συγγραφέων ότι η περιφερειακή ανισότητα μειώθηκε μεταξύ των ετών 1961 και 1971 συμφωνεί με το αντίστοιχο συμπέρασμα του Προδρομίδη (1975), αν και στη μελέτη του ο Προδρομίδης χρησιμοποιεί την κατανομή του ΑΕΠ στις επτά περιφέρειες, ενώ οι Βολουδάκης και Πανουργιάς τις κατανομές του εθνικού και διαθέσιμου εισοδήματος στους 52 νομούς της χώρας. Τέλος, οι Βολουδάκης και Πανουργιάς επιχειρούν μια σύγκριση των αποτελεσμάτων της μελέτης τους με τα αποτελέσματα παρόμοιων μελετών σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες και καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι το επίπεδο της περιφερειακής ανισότητας στην Ελλάδα είναι μικρότερο από αυτό των περισσότερων άλλων χωρών που εξετάζονται.

4. Συμπεράσματα

Αν και σχετικά πρόσφατη, η έρευνα για τις οικονομικές ανισότητες στην Ελλάδα έχει γνωρίσει κάποια άνθηση κατά τα τελευταία χρόνια και φαίνεται να οδηγεί σε κάποια συμπεράσματα. Κατ' αρχάς, ως προς τη δομή της ανισότητας, μπορεί να υποστηριχθεί με αρκετά μεγάλη ασφάλεια ότι η παρατηρούμενη ανισότητα προέρχεται κυρίως από διαφορές στα επίπεδα διαβίωσης των μελών των διαφόρων κοινωνικο-οικονομικών ομάδων παρά σε διαφορές μεταξύ των ομάδων αυτών. Οι διαπεριφερειακές ανισότητες, οι διαφορές μεταξύ δημογραφικών ομάδων όπως και οι διαφορές μεταξύ επαγγελματικών ομάδων, αν και στατιστικά σημαντικές, δεν φαίνεται να παίζουν ουσιαστικό ρόλο στη διαμόρφωση της συνολικής ανισότητας. Αντίθετα, οι εκπαιδευτικές ανισότητες δείχνουν να είναι στενά συνδεδεμένες με το φαινόμενο των οικονομικών ανισοτήτων. Ως προς τη διαχρονική εξέλιξη της ανισότητας στην Ελλάδα κατά τις τελευταίες δεκαετίες, οι ενδείξεις δεν είναι πάντα σαφείς, ειδικά για την περίοδο μέχρι τα μέσα

της δεκαετίας του 1970. Μετά τη μεταπολίτευση και μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1980 παρατηρήθηκε σημαντική μείωση της ανισότητας, όμως στα πιο πρόσφατα χρόνια φαίνεται ότι σταδιακά η ανισότητα αυξάνεται και πάλι - μια τάση που παρατηρήθηκε σε πολλές αναπτυσσόμενες χώρες (Gottschalk κ.ά. 1996). Αναφορικά με τη σχετική θέση της Ελλάδας σε διεθνείς συγκρίσεις, το επίπεδο της ανισότητας της Ελλάδας είναι χαμηλότερο από αυτό των περισσότερων αναπτυσσόμενων χωρών, αλλά υψηλότερο από αυτό των χωρών του ΟΟΣΑ και κυρίως των κρατών-μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Atkinson κ.ά. 1995). Ο αναδιανεμητικός ρόλος του κράτους είναι μάλλον περιορισμένος. Η άμεση φορολογία αμβλύνει τις ανισότητες αλλά σε πολύ μικρότερο βαθμό απ' ό,τι στις περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες, ενώ οι μεταβιβαστικές πληρωμές συμβάλλουν μεν στη μείωση των ανισοτήτων αλλά ποσοτικά δεν είναι ιδιαίτερα σημαντικές.

Οι πλέον πρόσφατες μελέτες που χρησιμοποιούν στοιχεία που καλύπτουν ολόκληρο τον πληθυσμό αναφέρονται στο 1988. Θα ήταν ενδιαφέρον, επομένως, να εξεταστεί συνοπτικά η πιθανή εξέλιξη του επιπέδου της ανισότητας κατά τα τελευταία χρόνια. Αυτό μπορεί να επιχειρηθεί εξετάζοντας τις αλλαγές που έχουν συντελεστεί τόσο στο μακρο-οικονομικό επίπεδο όσο και στη δημογραφική δομή του πληθυσμού. Κατά την τελευταία δεκαετία έχει εφαρμοστεί σειρά μακρο-οικονομικών σταθεροποιητικών προγραμμάτων, διακοπτόμενων από σύντομες περιόδους μακρο-οικονομικού λαϊκισμού. Σε γενικές γραμμές, έχει καταγραφεί μια αύξηση του μεριδίου των εισοδημάτων κεφαλαίου, τα οποία κατευθύνονται στα ευπορότερα τμήματα του πληθυσμού, ενώ παράλληλα αυξήθηκε ανησυχητικά η ανεργία και, ιδίως, η μακροχρόνια ανεργία. Οι μεταβολές που πραγματοποιήθηκαν στη φορολογία εισοδήματος έκαναν τη φορολογική κλίμακα λιγότερο προοδευτική, αλλά παράλληλα ενισχύθηκε ο ρόλος ορισμένων μεταβιβαστικών πληρωμών και η επιβολή των "αντικειμενικών κριτηρίων" είναι πολύ πιθανό ότι περιορίσε τη φοροδιαφυγή ορισμένων υψηλών εισοδηματικών ομάδων. Όμως, η μη αναπροσαρμογή των ονομαστικών φορολογικών κλιμακίων για μεγάλο χρονικό διάστημα σε συνδυασμό με τον σχετικά υψηλό ρυθμό πληθωρισμού είναι πιθανό να έχει μειώσει τον ήδη περιορισμένο αναδιανεμητικό ρόλο του φορολογικού συστήματος. Στο δημογραφικό πεδίο έχει αυξηθεί το ποσοστό των ηλικιωμένων ατόμων στο σύνολο του πληθυσμού και, ενώ το βιοτικό επίπεδο αυτής της ομάδας είναι χαμηλότερο από το μέσο βιοτικό επίπεδο του πληθυσμού (Tsakloglou 1996β, 1996γ), οι συντάξεις, που είναι η κύρια πηγή εισοδήματος των ηλικιωμένων, έχουν αυξηθεί με ρυθμό βραδύτερο από το μέσο ρυθμό αύξησης του προσωπικού εισοδήματος. Τα παραπάνω οδηγούν στο συμπέρασμα ότι, κατά πάσα πιθανότητα, η αύξηση της ανισότητας που παρατηρήθηκε μεταξύ 1982 και 1988 συνεχίστηκε και τα επόμενα χρόνια (την τάση αυτή φαίνεται να επιβεβαιώνει μια πρώτη εξέταση των στοιχείων της ΕΟΠ 1993/94).

Τέλος, θα ήταν ενδιαφέρουσα η διατύπωση προτάσεων πολιτικής που θα μπορούσαν να οδηγήσουν σε μείωση των οικονομικών ανισοτήτων τόσο βραχυχρόνια όσο και μακροχρόνια στη βάση των ευρημάτων των εμπειρικών μελετών που αναφέρθηκαν προηγουμένως. Βεβαίως, κατά τη διατύπωση προτάσεων πολιτικής πρέπει

να λαμβάνεται υπόψη τόσο η δεινή δημοσιονομική θέση της Ελλάδας όσο και το γεγονός ότι, όπως έδειξαν οι πολιτικές αναδιανομής των αρχών της δεκαετίας του 1980 στη χώρα μας αλλά και η εμπειρία πολλών άλλων χωρών, αποσπασματικές αναδιανεμητικές πολιτικές μπορούν να οδηγήσουν σε στασιμότητα και σοβαρές ανεπιθύμητες παρενέργειες μετά από μια πρώτη περίοδο ευφορίας. Εφόσον οι ανισότητες στην Ελλάδα προέρχονται κυρίως από διαφορές μεταξύ των μελών των διαφόρων κοινωνικο-οικονομικών ομάδων παρά από διαφορές μεταξύ ομάδων, θα ήταν προτιμότερο να επιδιωχθεί μείωση των ανισοτήτων μέσω γενικών πολιτικών (π.χ. φορολογίας, μεταβιβαστικών πληρωμών, κλπ.) παρά μέσω επιλεκτικών πολιτικών (π.χ. περιφερειακών πολιτικών). Ως προς την άμεση φορολογία, οι υπάρχουσες μελέτες δείχνουν ότι η ανισότητα θα μπορούσε να μειωθεί τόσο αυξάνοντας την προοδευτικότητα της κλίμακας του φόρου εισοδήματος, όσο και με την κατάργηση πληθώρας φοροαπαλλαγών που επιτείνουν αντί να αμβλύνουν την ανισότητα και την αντικατάστασή τους με αύξηση των αφορολόγητων ορίων. Ως προς τις μεταβιβαστικές πληρωμές, σε ουσιαστική μείωση της ανισότητας θα μπορούσε να οδηγήσει η ενίσχυση του ρόλου των -ιδιαίτερα χαμηλών στη χώρα μας- προνοιακών επιδομάτων, η αύξηση του επιδόματος ανεργίας και, κυρίως, η επιμήκυνση του χρόνου παροχής του και η ενίσχυση των κατώτατων συντάξεων σε συνδυασμό, ενδεχομένως, με κάποια ανακατανομή μεταξύ των συνταξιούχων (π.χ. μέσω της συγχώνευσης ασφαλιστικών ταμείων). Τέλος, εφόσον οι οικονομικές ανισότητες θρέθηκαν να είναι στενά συνδεδεμένες με τις εκπαιδευτικές ανισότητες, πολιτικές άμβλυνσης των εκπαιδευτικών ανισοτήτων είναι πολύ πιθανό να οδηγήσουν μακροχρόνιως σε μείωση των οικονομικών ανισοτήτων.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Abul Naga R. (1994), "Identifying the poor: a multiple indicator approach", *Distributional Analysis Research Programme*, London School of Economics, Working Paper 9, London.
- Ahlwalia M. (1974), "Income inequality, some dimensions of the problem", στο H. Chenery κ.ά., *Redistribution with growth*, Oxford University Press, New York.
- Atkinson A. B. (1991), "Comparing poverty rates internationally: Lessons from recent studies in developed countries", *World Bank Economic Review* 5, σσ. 3-21.
- Atkinson A. B., Rainwater M. και Smeeding T. (1995), *Income distribution in OECD countries*, OECD, Paris.
- Bakarezos P. (1981), "Income inequality and public policy in Greece", Διδακτορική Διατριβή, Rutgers University.
- Bakarezos P. (1984), "Personal non-wealth income inequality and tax evasion in Greece", *Spoudai* 35, σσ. 233-257.
- Blundell, R. και Lewbel, A. (1991), "The information content of equivalence scales", *Journal of Econometrics* 50, σσ. 49-68.
- Buhmann B., Rainwater L., Schmaus G. και Smeeding T. (1988), "Equivalence scales, well-being, inequality and poverty: Estimates across ten countries using the LIS database", *Review of Income and Wealth*, 34, σσ. 115-142.
- Carantinos D. (1981), "Aspects of income and wealth distribution in Greece", Διδακτορική Διατριβή, University of Strathclyde.

- Chaudhuri S. και Ravallion M. (1994), "How well do static indicators identify the chronically poor?", *Journal of Public Economics* 53, σσ. 367-394.
- Coutler F. A. E. Cowell F. A. και Jenkins S. P. (1992), "Equivalence scale relativities and the extent of inequality and poverty", *Economic Journal* 102, σσ. 1067-1082.
- Cowell F. A. (1995), *Measuring inequality*, (2η εκδ.), LSE Handbooks in Economics Series, London.
- Crockett J. (1967), *Consumer expenditures and incomes in Greece*, Central of Planning and Economic Research, Research Monograph Series No 17, Athens.
- Deaton A. S. (1980), "Measurement of welfare: theory and practical guidelines", World Bank Living Standards Measurement Study Working Paper No 7.
- Deaton A. S. και Muellbauer J. (1980), *Economics and consumer behaviour*, Cambridge University Press, New York.
- Delipalla S. και Papapanagos H. (1996), "The distributional superiority of tax credits", University of Kent, Department of Economics Discussion Paper No 96/8.
- Dimelis S. and Livada A. (1994), "Business cycle characteristics of income inequality: Evidence from Greece", Athens University of Economics and Business, Department of Statistics Discussion Technical Report No 6.
- Foster J. E. (1985), "Inequality measurement", στο H. P. Young (επιμ.), *Fair allocation*, American Mathematical Society, Proceedings of Symposia in Applied Mathematics Vol. 33.
- Friedman M. (1957), *A theory of consumption function*, Princeton University Press, Princeton.
- Germidis D. και Negreponi-Delivanis M. (1975), *Industrialization, employment and income distribution in Greece: A case study*, O.E.C.D. Employment Series No 12, Paris.
- Gottschalk P., Gustafsson B. και Palmer E. (επιμ.) (1996), *Changing patterns in the distribution of economic welfare: What happened during the 1980?*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Hagenaars A. J. M., de Vos K. και Zaidi M. A. (1994), *Poverty statistics in the late 1980s: Research based on micro-data*, Eurostat Theme 3, Series C, Luxembourg.
- Jain S. (1975), *Size distribution of income: A compilation of data*, Johns Hopkins University Press, Baltimore.
- Kakwani N. (1980) *Income inequality and poverty*, Oxford University Press, New York.
- Kakwani N. και Podder N. (1973), "On the estimation of the Lorenz curve and associated inequality measures from grouped observations", *International Economic Review* 14, σσ. 278-292.
- Kanbur S. M. R. (1984), "The measurement and decomposition of inequality and poverty", στο F. van der Ploeg (επιμ.), *Mathematical methods in Economics*, Wiley, New York.
- Karayiorgas D. (1973), "The distribution of tax burden by income groups in Greece", *Economic Journal* 83, σσ. 436-448.
- Karayiorgas D. (1977), "The distribution of tax burden by income groups in Greece", *Spoudai* 27, σσ. 390-402.
- Karayiorgas D. και Pakos T. (1985), "Les inegalites, economiques et sociales actuelles", *Les Temps Modernes* 473, σσ. 960-974.
- Lambert P. J., 1993, *The distribution and redistribution of income: A mathematical analysis*, (2η εκδ.), Manchester University Press, Manchester.
- Lianos T. και Prodromidis K. (1974), *Aspects of income distribution in Greece*, Center of Planning and Economic Research, Lecture Series No 28, Athens.
- Livada A. (1988), "Aspects of income inequality in Greece", Διδακτορική Διατριβή, University of Essex.
- Livada A. (1991), "Income inequality in Greece: A statistical and econometric analysis", *Oxford Bulletin of Economics and Statistics* 53, σσ. 69-82.

- Livada A., Kandilorou H. και Tzortzopoulos P. (1994), "Equivalence scales corrected for heteroscedasticity", Athens University of Economics and Business, Department of Statistics Discussion Paper No 11 (υπό δημοσίευση, *Sankya*).
- Loizides I. (1986), "On income tax progression: A decomposition analysis", *Greek Economic Review* 8, σσ. 79-94.
- Loizides I. (1988), "The decomposition of progressivity indices with applications to the Greek taxation system", *Public Finance* 43, σσ. 236-247.
- Mercader M. (1995), "Identifying low standards of living: Evidence from Spain", εργασία που παρουσιάστηκε στο Xlth World Congress of the International Economic Association, Tunis.
- Mitrakos T. και Tsakloglou P. (1996), "An anatomy of inequality: Greece 1988", εργασία που παρουσιάστηκε στην 24th General Conference of the International Association for Research in Income and Wealth, Lillehammer, Norway.
- Modigliani F. και Brumberg R. (1954), "Utility analysis and the consumption function: an interpretation of cross-section data", στο K. Kurihara (επιμ.) *Post-Keynesian Economics*, Rutgers University Press, New Brunswick.
- Mourgos S. (1980), "Economic development and distributional trends in postwar Greece", Διδακτορική Διατριβή, New York University.
- Papapanagos H. (1994), "Microsimulation modelling of tax-benefit policies in Greece", University of Kent, Department of Economics Discussion Paper No 94/11.
- Pashardes P. (1979), "Income redistribution as a development policy: the case of Greece", Διδακτορική Διατριβή, Birkbeck College, University of London.
- Pashardes P. (1980), "Income distribution, the structure of consumer expenditure and development policy", *Journal of Development Studies* 16, σσ. 224-245.
- Provopoulos G. (1979), "The distribution of fiscal burdens and benefits by income groups in Greece", *Greek Economic Review* 1, σσ. 77-99.
- Sawyer M. (1976), "Income distribution in OECD countries", *Economic Outlook*, No 19, OECD.
- Sen A. K. (1973), *On economic inequality*, Clarendon Press, Oxford.
- Sen A. K. (1976), "Real national income", *Review of Economic Studies* 43, σσ. 19-39.
- Sen A. K. (1992), *Inequality reexamined*, Oxford University Press.
- Tsakloglou P. (1988), "Aspects of inequality and poverty in Greece: 1974, 1982", Διδακτορική Διατριβή, University of Warwick.
- Tsakloglou P. (1990), "Estimating the Barten model of equivalence scales for the cost of children from microdata", University of Bristol, Department of Economics Discussion Paper No 90/273.
- Tsakloglou P. (1991), "Estimation and comparison of two simple models of equivalence scales for the cost of children", *Economic Journal* 101, σσ. 343-357.
- Tsakloglou P. (1992a), "Inequality and welfare in EEC countries", *Bulletin of Economic Research* 44, σσ. 21-37.
- Tsakloglou P. (1992b), "Multivariate decomposition of inequality: Greece 1974, 1982", *Greek Economic Review* 14, σσ. 89-102.
- Tsakloglou P. (1993), "Aspects of inequality in Greece: Measurement, decomposition and intertemporal change: 1974, 1982", *Journal of Development Economics* 40, σσ. 53-74.
- Tsakloglou P. (1996a), "Changes in inequality in Greece in the 1970s and the 1980s", στο Gottschalk P., Gustafsson B. και Palmer E. (επιμ.), *Changing patterns in the distribution of economic welfare: What happened during the 1980?*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Tsakloglou P. (1996b), "Elderly and non-elderly in the European Union: A comparison of living standards", *Review of Income and Wealth* 42, σσ. 271-291.

- Tsakloglou P. (1996γ), "On the relative welfare position of older persons in the member-states of the European Union", στο C. Paraskevopoulos, R. Grinspun and T. Georgakopoulos (επιμ.) *Economic Integration and Public Policy: NAFTA, EU and beyond*, Edward Elgar, Cheltenham.
- Vartholomeos J. (1984), "Redistributional effects of public expenditure and taxation in Greece", *Spoudai*, Vol. 34, σσ. 59-72.
- Zeldes S. (1989), "Consumption and liquidity constraints: An empirical investigation", *Journal of Political Economy* 97, σσ. 305-346.
- Αθανασίου Λ. (1984), *Η διανομή του εισοδήματος στην Ελλάδα*, Επιστημονικές Μελέτες Νο 6, Κέντρο Προγραμματισμού και Οικονομικών Μελετών, Αθήνα.
- Βολουδάκης Α. και Πανουργιάς Α. (1980), "Μια εκτίμηση της περιφερειακής (κατά νομούς) κατανομής του εθνικού εισοδήματος 1961, 1971", *Η Ελληνική Οικονομία*, Τόμος Ι, σσ. 11-39, Τράπεζα Ελλάδος, Αθήνα.
- Βολουδάκης Α. (1984), "Η περιφερειακή κατανομή του εθνικού εισοδήματος το 1981: Διαχρονικές μεταβολές και διεθνείς συγκρίσεις (1961-1981)", *Η Ελληνική Οικονομία*, Τόμος ΙΙΙ, σσ. 62-97, Τράπεζα Ελλάδος, Αθήνα.
- Γερωνυμάκης Σ. (1970), "Η ανισοκατανομή του εισοδήματος εν Ελλάδι μεταπολεμικώς", *Στατιστικός* 7, σσ. 3-23.
- Κανελλόπουλος Κ. (1986), *Εισοδήματα και φτώχεια στην Ελλάδα: Προσδιοριστικοί παράγοντες*, Επιστημονικές Μελέτες Νο 22, Κέντρο Προγραμματισμού και Οικονομικών Μελετών, Αθήνα.
- Καράγιωργας Σ., Γεωργακόπουλος Θ., Καραντινός Δ., Λοϊζίδης Γ., Μπούζας Ν., Υφαντόπουλος Γ. και Χρυσάκης Μ. (1990), *Διαστάσεις της φτώχειας στην Ελλάδα*, Τόμοι Α' και Β', Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, Αθήνα.
- Καράγιωργας Σ., Κασιμάτης Κ. και Πανταζίδης Ν. (1988), *Έρευνα για τη σύνθεση και την κατανομή του εισοδήματος στην Ελλάδα*, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, Αθήνα.
- Καραντινός Δ. (1990), "Διανομή εισοδήματος και οικονομική ανισότητα", *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών* 73Α, σσ. 106-139.
- Κετσετζοπούλου Μ. (1990), "Οικονομική ανισότητα: Μία πρώτη προσέγγιση της μέτρησής της", *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών* 73Α, σσ. 140-161.
- Λαζαρίδη Π., Παπαηλία Θ. και Σακέλη Μ. (1989), *Κατανομή του εισοδήματος στην Ελλάδα*, Μελέτες για την αγροτική οικονομία, Νο 35, Αγροτική Τράπεζα Ελλάδος, Αθήνα.
- Λιβαδά Α. και Τσακλόγλου Π. (1993), "Οικονομική ανισότητα στην Ελλάδα: Διαχρονική μεταβολή και διαστρωματική ανάλυση", στο Ν. Πετραλιάς (επιμ.), *Διαστάσεις της Κοινωνικής Πολιτικής σήμερα*, Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, Αθήνα.
- Λοϊζίδης Ι. (1984), "Η προοδευτικότητα της φορολογίας προσωπικού εισοδήματος: Μία θεωρητική και εμπειρική διερεύνηση με αναφορά στην Ελλάδα", Διδακτορική Διατριβή, ΑΣΟΕΕ.
- Μπαλούρδος Δ. (1995), "Εισοδήματα από απασχόληση στην Ελλάδα: προσδιοριστικοί παράγοντες και εμπειρικές ενδείξεις", *Τόπος* 10, σσ. 43-78.
- Μπαλούρδος Δ., Καππλή Χ., Κωστάκη Α. και Παπαθεοδώρου Χ. (1990), "Διανομή και σύνθεση του εισοδήματος των νοικοκυριών στην περιοχή της πρωτεύουσας", *Τόπος* 1, σσ. 109-135.
- Πατινώτης Ν. (1983), "Κατανομή του εισοδήματος και φορολογική πολιτική", *Επιθεώρηση Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων*, Τόμος 4, σσ. 281-91.
- Προδρομίδης Κ. (1975), "Περιφερειακή κατανομή της απασχόλησης και του εισοδήματος εις την Ελλάδα, 1961-1971", *Σπουδαί* 25, σσ. 529-550.
- Σαρρής Α. και Ζωγραφάκης Σ. (1993), "Αλλαγές στη δομή και κατανομή εισοδήματος στην Ελλάδα σε περίοδο διαρθρωτικών μεταβολών", στο Τ. Γιαννίτσης (επιμ.), *Μακροοικονομική Διαχείριση και Αναπτυξιακή Εμπλοκή*, Gutenberg, Αθήνα.

- Τσώρης Ν. (1975), "Η κατανομή του εισοδήματος εν Ελλάδι 1957-1970", *Σπουδαί* 25, σσ. 646-650.
- Φέτση Α. (1990), "Η αναδιανεμητική επίπτωση του Δημόσιου Τομέα στα εισοδήματα των νοικοκυριών", *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών* 73Α, σσ. 182-198.
- Χρυσάκης Μ. (1993), "Ο ρόλος της εκπαίδευσης στην καταπολέμηση της φτώχειας", στο Ν. Πετραλιάς (επιμ.), *Διαστάσεις της Κοινωνικής Πολιτικής σήμερα*, Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, Αθήνα.
- Ψαχαρόπουλος Γ. και Καζαμίας Α. (1985), *Παιδεία και ανάπτυξη στην Ελλάδα: κοινωνική και οικονομική μελέτη της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης*, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, Αθήνα.